

Ἡ οἰκοθεολογία τοῦ Philip Sherrard

Μύρωνος Ζαχαράκη*

Εἶναι κοινῶς παραδεκτὸ ὅτι ἡ οἰκολογία ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προκλήσεις τῶν ἡμερῶν μας, καθὼς καὶ ὅτι –πιθανῶς– θὰ διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στὸ προσεχὲς μέλλον. Ὅσο μάλιστα αὐξάνονται οἱ ἀποδείξεις περὶ μιᾶς ἐπικείμενης μελλοντικῆς καταστροφῆς, τόσο ἐντείνονται οἱ ἀναζητήσεις ἐναλλακτικῶν ἀπέναντι στὸν βιομηχανισμό τῆς ἀνάπτυξης¹. Ἡ οἰκολογία ὡς πολιτικὸ κίνημα, τοῦλάχιστον στὴν ἐκδοχὴ τῆς «βαθειᾶς οἰκολογίας», εἶναι ἀπὸ πολλὰς ἀπόψεις πιὸ ριζοσπαστικὴ ἀπὸ τὶς ἰδεολογίες τοῦ σοσιαλισμοῦ, τοῦ φεμινισμοῦ καὶ τοῦ φασισμοῦ, διότι ἐπιχειρεῖ νὰ καθιερώσει ἕναν τρόπο ὑπαρξῆς ριζικὰ ἀντίθετο ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἐπικρατεῖ στὶς κοινωνίες ποὺ θέλει νὰ ἐπηρεάσει². Συνάμα, εἶναι κοινὸς τόπος ὅτι οἱ οἰκολογικοὶ προβληματισμοὶ συμπορεύονται μὲ μιὰν αὐτοκριτικὴ τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ στρέφεται ἐνάντια στὸ πιὸ πρόσφατο παρελθὸν εὐδαιμονίας λόγῳ χρήσης τῶν ὀρυκτῶν καυσίμων³, ἀλλὰ

* Ὁ Μύρων Ζαχαράκης εἶναι ὑποφ. διδάκτωρ Φιλοσοφίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. A. Heywood, *Πολιτικὲς ἰδεολογίες*, μετάφρ. Χαρίδ. Κουτρῆς, ἐκδ. Ἐπίκεντρο, Ἀθήνα 2007, σ. 505. Οἱ σημαντικώτερες πολιτικὲς ὑποκατηγορίες οἰκολογίας, λέει ὁ Heywood, εἶναι ὁ δεξιὸς οἰκολογισμὸς, ὁ οἰκοσοσιαλισμὸς, ὁ οἰκοαναρχισμὸς, καὶ ὁ οἰκοφεμινισμὸς (ὁ.π., σ. 495). Ἄν καὶ τὰ σύγχρονα οἰκολογικὰ κινήματα εἶναι συχνότερα προσκείμενα πρὸς τὴν Ἀριστερά, οἱ οἰκολογικὲς τάσεις ἐμφανίσθηκαν ἀρχικὰ ὑπὸ δεξιὸ προσανατολισμὸ (ὁ.π., σ. 496).

2. Ὁ.π., σ. 507.

3. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι τὸ πρόσφατο βιβλίον τῶν ἐπικεφαλῆς τοῦ O.H.E. Christiana Figueres καὶ Tom Carnac-Rivett, γιὰ τὶς διαπραγματεύσεις τῆς Συμφωνίας τοῦ Παρισιοῦ (2015), μὲ τὸν κάπως αἰσιόδοξο τίτλο: *Τὸ μέλλον ποὺ ἐπιλέγουμε*, ἐκδ. Ἴκαρος, Ἀθήνα 2021. Μέσα στὸ βιβλίον, οἱ συγγραφεῖς καλοῦν σὲ περιορισμὸ τῆς χρήσης τῶν ὀρυκτῶν καυσίμων, καθὼς καὶ διάφορες ἄλλες, ἐνίοτε δραστικὲς, καθημερινὲς ἀλλαγές στὴ ζωὴ μας, ποὺ θὰ ἀποτρέψουν τὴν οἰκολογικὴ κατάρρευση. Εἶναι σημαντικό ὅτι οἱ συγγραφεῖς προσδοκοῦν τὴ βελτίωση

ένιότε προχωρεί και πολύ πιό ριζικά⁴, ἀμφισβητώντας ὀρισμένες ἀπὸ τὶς στοιχειώδεις δομές του. Τὴ σκιαγράφηση ἑνὸς οἰκολόγου στοχαστῆ τέτοιου τύπου θὰ πραγματευθοῦμε στὸ παρὸν ἄρθρο. Πρόκειται γιὰ τὸν σημαντικὸ καὶ «εἰκονοκλάστη» διανοητῆ τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τοῦ Ὀρθόδοξου Βρετανοῦ μεταφραστῆ καὶ συγγραφέα Philip Sherrard⁵. Ἄς παρατηρηθεῖ ἐδῶ ἀρχικὰ ὅτι ἡ γνωστὴ εὐαγγελικὴ ρῆση γιὰ τὰ πέντε «στρουθία»⁶, ἔχει διπλὸ νόημα: ἀφ' ἑνὸς ὁ Θεὸς προνοεῖ στοργικὰ γιὰ ὅλα τὰ πλάσματα Του, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς δημιουργίας. Τὸ θεολογικὸ δόγμα ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία *imago Dei*, ἔχει θεωρηθεῖ ὅτι δίνει στοὺς ἀνθρώπους «ἀπόλυτη ἐξουσία πάνω στὴ φύση, μὲ τὸν κόσμον νὰ μὴν ἀποτελεῖ τίποτε παραπάνω ἀπὸ ἓνα σύνολο πόρων πρὸς ἐξερεύνηση καὶ ἐκμετάλλευση ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους»⁷. Ἐδραιωμένη πεποιθὴση τῶν Χριστιανῶν

τῆς κατάστασης χάρι καὶ στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνολογικὴ πρόοδο, ἡ ὁποία θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ χρησιμοποιοῦμε μαζικὰ κάποτε, λ.χ., ἠλεκτρικὰ αὐτοκίνητα, ἀποφεύγοντας ἔτσι τὴν περιβαλλοντικὴ ἐπιβάρυνση ποὺ συμβαίνει τώρα.

4. Τυπικὸ παράδειγμα αὐτῆς τῆς δεύτερης τάσης εἶναι τὸ περιφημο ἔργο τοῦ Γερμανοῦ βιταλιστῆ φιλοσόφου Ludwig Klages, ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ ἀρκετοὺς ὡς τὸ πρῶτο «σύγχρονο» οἰκολογικὸ μανιφέστο, ἀφοῦ γράφτηκε τὸ 1913. Σύμφωνα μὲ τὸν συντηρητικὸ οἰκολόγο Klages, ποὺ εἶναι πολὺ πιό ἀπαισιόδοξος καὶ ριζοσπάστης ἀπὸ τοὺς Figueres καὶ Carnac-Rivett, ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ τὴ βαθύτερη αἰτία ποὺ ἡ φύση ἀπώλεσε τὴν ἱερότητά της καὶ ἔπαψε νὰ τὴ λατρεύει ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐνοποίησε τὶς ἐπὶ μέρους παγανιστικὲς θεότητες σὲ μία καὶ μόνη, φέροντας ἔπειτα στὸ προσκῆνιο τὸν ἑαυτό του μὲ τὴν ἰδέα τῆς προόδου. Λ. Κλάγκες, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ γῆ*, μετάφρ. Γ. Στεφανίδης, ἐκδ. Μάγμα, Ἀθήνα 2020, *passim*. Ἄς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι ἐδῶ δὲν γίνονται ἄμεσα ἐφαρμοσίμες προτάσεις, οὔτε ὅμως καὶ ἀφήνεται χώρος γιὰ ἐλπίδες σὲ μία μελλοντικὴ ἐπιστημονικὴ ἢ τεχνολογικὴ καινοτομία. Γιὰ μία ἐπίσης ριζοσπαστικὴ οἰκολογικὴ πρόταση, στὸ πλαίσιο τοῦ οἰκοαναρχισμοῦ αὐτῆ τῆ φορά, βλ. Μ. Μπούκτιν, *Τί εἶναι ἡ κοινωνικὴ οἰκολογία*, μετάφρ. Μάξ. Κορακιανίτης, ἐκδ. Βιβλιόπολις, Ἀθήνα 2000, *passim*, ὅπου ἀντιπροβάλλεται στὸν περιβαλλοντισμὸ ἢ «κοινωνικὴ οἰκολογία», μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἡ ἐξουσιαστικὴ συμπεριφορὰ ἀπέναντι στὴ φύση προέρχεται ἀπὸ τὴν ἱεραρχικὴ κοινωνικὴ μας ὀργάνωση.

5. Μία πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Sherrard μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀποκτήσει ἀπὸ τὴ συνέντευξη τοῦ Sherrard (25.3.1995) σὲ μαθήτριες τοῦ Γυμνασίου Λίμνης, διαθέσιμη στό: <https://antifono.gr/serrarnt/> [5.7.2022], καθὼς καὶ παρακολουθώντας τὴν παρακάτω, σχετικὰ σύντομη, ταινία τεκμηρίωσης: *Φίλιππος Sherrard: Ὁ δικός μας ξένος*, ὅπου μιλοῦν γιὰ τὸν ἴδιο διάφοροι ἄνθρωποι ποὺ ἔζησαν ἢ/καὶ συνεργάστηκαν μαζί του στό: <https://www.youtube.com/watch?v=1v92KeLm7EA>.

6. Λουκ. β', 6-7

7. Μ. Βέρνον, *Θεός: ὅλα ὅσα ἔχουν σημασία*, μετάφρ. Γ. Μπαρουξής, ἐκδ. Μίνωας,

«μυστικῶν» εἶναι ὅτι ὁ Θεὸς βρῖσκεται παντοῦ στὴν πλάση, ἀκόμη καὶ στὰ φυτὰ καὶ στὰ δέντρα⁸. Ἡ προσπάθεια λοιπὸν νὰ ἀναπτυχθεῖ μία χριστιανικῆς βάσης «οἰκοθεολογία», στηρίζεται σὲ βιβλικὰ ἐδάφια ποὺ τονίζουν ὅτι πρέπει νὰ γίνεται προσεκτικὴ διαχείριση τοῦ κόσμου⁹. Σύγχρονοι ἱεράρχες ἐκφράζουν ἐπίσης τοὺς προβληματισμούς τους πάνω σὲ οἰκολογικὰ ζητήματα:

Ἡ Ἐκκλησία δὲν μπορεῖ νὰ παραμείνει ἀδιάφορη ἀπέναντι στὰ προβλήματα τῆς οἰκολογικῆς κρίσης, ἡ ὁποία γίνεται ὀλοένα καὶ πιὸ κρίσιμη ἀπειλὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ. Γιὰ μᾶς εἶναι σημαντικό ὅχι τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνουμε ἀπλῶς τὶς ἰδιαίτερα ἀνησυχητικὲς ἐκτιμήσεις τῶν κοσμικῶν ἐμπειρογνομόνων καὶ τῶν ἀκτιβιστῶν τῆς οἰκολογικῆς κίνησης, ἀλλὰ νὰ προσφέρουμε στὴν ἐξέταση αὐτοῦ τοῦ ἀνησυχητικοῦ θέματος τὴ δική μας, βαθύτερη προσέγγιση, ἡ ὁποία ἔχει τὶς ρίζες της στὴ βιβλικὴ κατανόηση τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ρόλου τοῦ ἀνθρώπου σὲ αὐτόν¹⁰.

Ποιά εἶναι ὁμως ἡ σχέση τῆς οἰκολογίας (ἢ τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος) μὲ τὴν ἐπιστήμη; Σήμερα θεωρεῖται εὐρέως ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ ἐπιστήμη, «καρπός» τῆς μείξεως τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ ὀρθολογισμοῦ μὲ τὴν ἀναγεννησιακὴ πειραματικὴ γνώση¹¹, χαρακτηρίζεται ἀπὸ

Ἀθήνα 2013, σσ. 108-109.

8. St. Fanning, *Οἱ μυστικοὶ τῆς χριστιανικῆς παράδοσης*, μετάφρ. Θεοδώρα Δαρβίρη, ἐκδ. Ἐνάλιος, Ἀθήνα 2005, σ. 454. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικώτερα τὴν Ὁρθόδοξη ἀσκητικὴ παράδοση, ἐκεῖ συναντοῦμε πολλὰ δείγματα φυσιολατρίας: ἐνδεικτικὰ, ὁ Ὅσιος Σεραφεῖμ τοῦ Σάρωφ ἐμφανιζόταν νὰ ζεῖ ἀρμονικὰ μὲ τὰ ἄγρια θηρία καὶ κάποτε τάισε μίαν ἀρκούδα μὲ τὸ χέρι του, ὅπως καὶ οἱ Ὅσιοι Σέργιος τοῦ Ραντονέζ καὶ Ἀθανασία (Ἀναστασία Λογκάτσεβα). Βλ. Fanning, *Οἱ μυστικοὶ τῆς χριστιανικῆς παράδοσης*, ὁ.π., σσ. 129, 113-114 καὶ 134. Ἡ φιλόζωη στάση τῶν Ἁγίων τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πάγια θέση της πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνώτερος αὐτῶν λόγω τοῦ ὅτι πλάσθηκε κατ' εἰκόνα Θεοῦ, τεκμηριώνεται στὸ K. Ware, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι: τὸ σῶμα, ἡ ψυχὴ καὶ τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου*, μετάφρ. Πολυξένη Τσαλίκη-Κιοσόγλου, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2014, σσ. 72 καὶ 76-78. Ὁ συγγραφέας προβαίνει καὶ σὲ τολμηρὲς θέσεις, ὑποστηρίζοντας πὼς στὴν Ἁγία Γραφὴ δὲν ἀποκλείεται ὀριστικὰ ἡ προοπτικὴ τῆς ἀθανασίας γιὰ τὰ ζῶα (Ware, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι...*, ὁ.π., σσ. 69-73.

9. Βέρνον, ὁ.π., σ. 109.

10. Κύριλλος (Πατριάρχης Μόσχας καὶ πάσης Ρωσίας), *Ἐλευθερία καὶ εὐθύνη: τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου*, μετάφρ. Ἀγγελικὴ Πελωριάδου, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2011, σ. 50.

11. M. Weber, *Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα*, μετάφρ. Ἴω. Συκουτρῆς, ἐκδ. Κουλτούρα, Ἀθήνα 1933, σσ. 67 καὶ 69-70.

μεθοδολογικό νατουραλισμό, πού σημαίνει ότι έχει ως κανόνα της τὸ νὰ ἀναζητεῖ μονάχα φυσικά/ὕλικά αἷτια καί –έπομένως– ὅποιαδήποτε μὴ φυσικά δεδομένα τίθενται προγραμματικά ἐκτὸς τῶν ὅποιων ἐρευνῶν της¹². Αὐτὸ σημαίνει ὅτι, παρ' ὄλο πὸς ἡ ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ μιλήσει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ἢ τὴ μετὰ θάνατον ζωὴ, στόχος της εἶναι νὰ βρῖσκει φυσιοκρατικές ἐξηγήσεις γιὰ τὰ φυσικά φαινόμενα¹³. Βέβαια, ἡ μεγάλη ἀνάπτυξη τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν συμπορεύθηκε μετὸν ὀριστικὸ διαχωρισμὸ τους ἀπὸ τὴ θεολογία, κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα¹⁴. Ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ἡ οἰκολογικὴ προσέγγιση τοῦ Sherrard ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι τὸ θεῖο συναντᾶται ἄμεσα στὴ φύση, ἀπὸ τὴν ὁποία ἐκπηγάζει καὶ ἡ κριτικὴ του γιὰ τὸν «ἐπιστημονικὸ» τρόπο μεταχείρισης τῆς τελευταίας ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Αὐτὴ ἡ προσέγγιση, φρονοῦμε, μπορεῖ νὰ χαρακτηριθεῖ ὡς «οἰκοθεολογία», καθὼς δίνει θεολογικὴ βάση στὸ περιβάλλον καὶ τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μαζί του. Συγκεκριμένα, ὁ Philip Sherrard διατυπώνει τοὺς στοχασμοὺς του σὲ μία ἐποχὴ πὸς τελεῖ ὑπὸ τὴν πιεστικὴ ἐπικαιρότητα τοῦ πυρηνικοῦ ἀτυχήματος τοῦ Chernobyl καὶ τῶν παγκόσμιων συνεπειῶν του. Ἄς παρακολουθήσουμε ὁμῶς πιὸ ἀναλυτικὰ τὸν στοχασμὸ τοῦ Βρετανοῦ συγγραφέα.

Ἀρχικά, ἡ θέση πὸς διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Sherrard εἶναι ὅτι, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἐντατικῆς ἐκπαίδευσης στὴν ὁποία ὑποβάλλονται καὶ ἡ ὁποία κατὰ κανόνα μονοπωλεῖ τὸν χρόνο τους, οἱ ἐπιστήμονες σήμερα εἶναι συνήθως ἀνυποψίαστοι ἀπέναντι στὶς ἱστορικές καὶ φιλοσοφικές προϋποθέσεις τῆς δουλειᾶς τους¹⁵. Εἶναι κυρίως καλλιτέχνες καὶ

12. Αὐτὸ εἶναι κάτι διακριτὸ ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ νατουραλισμὸ, ὁ ὁποῖος πηγαίνει παραπέρα λέγοντας πὸς μόνον τὰ φυσικά αἷτια εἶναι ἀληθινά. E. C. Scott, *Ἐξέλιξη VS Δημιουργία: ἡ διαμάχη τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας καὶ τοῦ δημιουργισμοῦ*, μετάφρ. Λαοκρατία Λακκᾶ, ἐκδ. Κέδρος, Ἀθήνα 2009, σ. 106.

13. Βλ. ἐνδεικτικὰ St. Weinberg, *Πὼς νὰ ἐξηγήσουμε τὸν κόσμον: τὸ ταξίδι γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης*, μετάφρ. Αἰμιλία-Ἀλεξάνδρα Κρητικοῦ, ἐκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 29.

14. Weinberg, *Πὼς νὰ ἐξηγήσουμε τὸν κόσμον... ὁ.π.*, σ. 88.

15. «Γιὰ νὰ εἶναι κανεὶς διακεκριμένος σὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς κλάδους τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, προϋποθέτει τὴν κατοχὴ μιᾶς τόσο τεράστιας ποσότητας καθαρὰ τεχνικῆς –μαθηματικῆς καὶ μηχανικῆς– πληροφόρησης καὶ ἐξάσκησης, ὥστε ὁ φιλόδοξος ἐπιστήμονας εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀφιερῶσει, σχεδὸν ἀποκλειστικά, ὅλα τὰ χρόνια μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τῶν λυκειακῶν σπουδῶν του καὶ τοῦ τέλους τῶν πανεπιστημιακῶν του

διανοητές, όπως ο Blake, ο Yeats, ο Eric Gill, ο David Jones, μεταξύ πολλών άλλων, που συνέλαβαν βαθιά τους τρόπους που η ωφελιμιστική και τεχνοκρατική κοινωνία περιστέλλει τις «ποιητικές» τάσεις του ανθρώπου και τον αποκτηνώνει¹⁶. Σύμφωνα με τον Sherrard, το να άσκει κάποιος μία έπιστήμη προϋποθέτει την άρρητη ή και ασύνειδη παραδοχή μιας μεταφυσικής που διαμορφώθηκε για πρώτη φορά ολοκληρωμένη με την έπιστημονική «έπανάσταση» του 17ου αϊ.¹⁷. Άνθρωποι όπως ο Βάκων, έπειτα ο Καρτέσιος και ο Γαλιλαίος, διαμόρφωσαν έναν τρόπο να παρακολουθεί κανείς τον φυσικό κόσμο, ώσαν αυτός να αποτελεί άπλως ένα μηχανήμα, το οποίο μπορεί να περιγραφεί με μαθηματικούς όρους και να μάς οδηγήσει σε πειράματα, με κύριο στόχο την ύποταγή του στις δικές μας προθέσεις¹⁸. Θεωρώντας τὰ μαθηματικά μία γλώσσα στην οποία μπορούν να έκφραστούν τὰ πάντα, η Ευρώπη δημιούργησε τὴ μαθηματικὴ φυσική, ἡ οποία πυροδότησε μία τεράστια ἀλληλουχία τεχνικῶν ἀνακαλύψεων και ἐφευρέσεων, ἀλλάζοντας ὀλόκληρο τὸν πλανήτη¹⁹. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο,

για να τις ἀποκτήσει. Αὐτὸ σημαίνει πὼς διαθέτει πολὺ λίγο ἢ καθόλου χρόνο σ' αὐτὰ τὰ κρίσιμα χρόνια που διαμορφώνεται –και πιθανῶς ἀκόμη πιὸ λίγα ἀργότερα– στην ἐπαγγελματικὴ του ζωὴ– για νὰ ἀφιερωθεί στην ἐπιδίωξη μιᾶς ἐντελῶς διαφορετικῆς τάξης γνώσεως, σ' αὐτὴν που ἀφορᾷ τὸν κόσμο τῶν ιδεῶν –ἢ τῶν μεταφυσικῶν και φιλοσοφικῶν ἀρχῶν– ἀπὸ τις ὁποῖες ὅμως καθορίζεται –κι ἂν ἀκόμη δὲν τὸ ξέρει ὁ ἴδιος– σὲ κάθε βῆμα ἢ σκέψη και ἡ πρακτικὴ του ὡς ἐπιστήμονα». Ph. Sherrard, *Ὁ βιασμός του ἀνθρώπου και τῆς φύσεως: διερεύνηση τῶν ἀρχῶν και τῶν συνεπειῶν τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης*, μετάφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1995, σσ. 10-11· πρβλ. ἐπίσης σσ. 9 και 101.

16. *Ὁ.π.*, σ. 113.

17. *Ὁ.π.*, σσ. 80 και 85-87.

18. *Ὁ.π.*, σ. 79. Ὁ Sherrard πιστεύει πὼς κάθε ἐπιστημονικὸ πείραμα ἀποτελεῖ μία μορφή ἀσκησης «βίας» πάνω στὰ ἀντικείμενα. Philip Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι που ζῆ», μετάφρ. Κατερίνα Πολυδάκη, *Παλίμψηστον* 16 (1996), σ. 29.

19. Sherrard, *Ὁ βιασμός του ἀνθρώπου και τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 127. Πράγματι, ἡ μηχανοκρατία διανοητῶν ὡς τὸν Descartes ἀπέριπτε σφοδρὰ τις ἀναγεννησιακές «μαγικές» ἀπόψεις, θεωρώντας πὼς τίποτε τὸ ἐντελῶς κρυφὸ δὲν ὑπάρχει στὴ φύση, και με αὐτοπεποίθηση ἀπαίτησε νὰ ἀντικατασταθεῖ τὸ μυστήριο ἀπὸ τὴν πλήρη κατανόηση τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ κόσμος εἶναι μιὰ «μηχανή» που ἀπαρτίζεται ἀπὸ φυσικὰ σώματα και κινεῖται κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα: με αὐτὴ τὴν ἀρχή, ἡ μηχανοκρατία διαμόρφωσε τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο συντελοῦνταν στὸ ἐξῆς ἀναγκαστικὰ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ 17ου αϊ. R. S. Westfall, *Ἡ συγκρότηση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης: μηχανισμοὶ και μηχανικὴ*, μετάφρ. Κρινιώ Ζήση, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2008, ἰδιαίτερα σσ. 42-46, 48, 54-55, 59· πρβλ. και σσ. 167-169.

ὁ Θεὸς ἐθεωρεῖτο βέβαια ὡς ὁ «μηχανικός», ὁ δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ μηχανήματος, ὡστόσο θεωρήθηκε πῶς μετὰ ἀπὸ τὴ δημιουργία, πῆρε ἀποστάσεις ἀπὸ τὸ δημιούργημα Του²⁰. Ἡ παλαιότερη καὶ χριστιανικὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ φύση εἶναι ὁ τόπος φανέρωσης τοῦ θεοῦ, ἀπλῶς παραμερίστηκε, δίνοντας τὴ θέση τῆς στὴ μηχανοκρατία καὶ στὴν ἀπαίτηση γιὰ ὄλο καὶ πιὸ ἀκριβεῖς προβλέψεις. Ἔτσι, λόγω αὐτῶν τῶν θεολογικῶν μεταβολῶν, ὁ κόσμος τελικὰ ἔχασε τὴν ἱερότητά του, ἀπο-ιεροποιήθηκε²¹. Τί προέκυψε ὅμως ἀπὸ αὐτό; Ὁ σύγχρονος ἐκβιομηχανισμένος καὶ ἄκρως τεχνοκρατικὸς κόσμος, μέσα στὸν ὁποῖο ζοῦμε²². Καὶ αὐτὸ ἰσχύει ὄχι μόνο γιὰ τοὺς Δυτικούς ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς Ἀφρικανούς, τοὺς Ἀσιάτες καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμούς, οἱ ὁποῖοι, σύμφωνα μὲ τὸν Sherrard, διατρέχουν ἀκόμη σοβαρότερο κίνδυνο νὰ ἀλλοτριωθοῦν ἀπὸ αὐτὲς τὶς συνθήκες, σὲ σύγκριση μὲ τοὺς Δυτικούς, δεδομένου ὅτι δὲν τὶς ἔχουν «γεννήσει» μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ δικοῦ τους πολιτισμοῦ, ὅπως οἱ Δυτικοί, ἀλλὰ τὶς ἔχουν παραλάβει ἑξῶθεν²³. Ἡ σύγχρονη ἀντίληψη ἔχει μάθει πρὸ πολλοῦ νὰ

20. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 87.

21. Ὁ.π., σ. 135. Ὁ Sherrard, μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι ὁ μόνος ποὺ ἐξαρετὰ ἱστορικὰ τὴ νεωτερικὴ ἐπιστημονικὴ ἐπανάσταση ἀπὸ τὸν σχολαστικισμό, ἀναφέρεται στὸ βιβλίο τοῦ φιλοσόφου Alfred North Whitehead, μὲ τὸν τίτλο *Science and the modern world*, ὅπου καὶ παραπέμπει γιὰ τὴν πιστοποίηση τῆς σύνδεσης χριστιανικῆς θεολογίας καὶ μηχανιστικοῦ-ἐπιστημονικοῦ πνεύματος τοῦ 17ου αἰ. Ὁ.π., σ. 143.

22. Ὁ.π., σσ. 122-123.

23. Ὁ.π., σ. 10. Καὶ ὁ συντηρητικὸς Γερμανὸς κοινωνιολόγος Hans Freyer θίγει τὸ ζήτημα τοῦ πῶς θὰ ἀλληλεπιδράσει ἡ νεωτερικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐκβιομηχάνιση μὲ τὶς πολιτισμικὲς παραδόσεις τῶν διαφόρων μὴ Εὐρωπαϊῶν λαῶν, δεδομένου τοῦ ὅτι οἱ τελευταῖοι δὲν «δημιούργησαν» τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἐκβιομηχάνιση μέσα ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ τους, ἀλλὰ ἀπλῶς τὶς παρέλαβαν ἑξῶθεν. Ὡστόσο, ἀντίθετα μὲ τὸν Sherrard, ὁ Freyer ὑποστηρίζει πῶς, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς Εὐρωπαίους, ποὺ ἔφεραν τὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὸν «ἐκσυγχρονισμό», μὲ ὅποιες τυχὸν θυσίες αὐτὰ συνεπάγονταν γιὰ τὶς πολιτισμικὲς τοὺς ἀξίες, οἱ ἄλλοι λαοὶ τὰ παρέλαβαν ἑτοιμα, ὅποτε διατηροῦν καὶ περισσότερα πολιτισμικά/πνευματικὰ ἀποθέματα ἀπέναντί τους. Χ. Φράγιερ, *Τεχνοκρατία καὶ οὐτοπία: Θεωρία τῆς σύγχρονης ἐποχῆς στὴ Δύση*, μετάφρ. Κ. Κουτσουρέλης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1998, σσ. 268-270. Ὑπάρχει ἕνα, ἴσως κάπως ἀλλόκοτο, περιστατικό, ποὺ μᾶς δείχνει παραστατικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μπορεῖ ἡ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη νὰ συμβαδίζει μὲ τὶς πανάρχαιες τελετουργικὲς πρακτικὲς μὴ εὐρωπαϊκῶν πολιτισμῶν: Τὸ 1981 ἀρκετοὶ ὁδηγοὶ λεωφορείων στὸ Κατμαντοῦ κυριολεκτικὰ θυσίαζαν στὶς μηχανές τους, ραντίζοντάς τες μὲ αἷμα καὶ στολίζοντάς τες μὲ λουλούδια. St. J. Tambiah, *Μαγεία, ἐπιστήμη, θρησκεία καὶ τὸ φάσμα τῆς ὀρθολογικότητας*, μετάφρ. Φώτ. Τερζάκης, ἐκδ. Ἡριδανός, Ἀθήνα 2014, σ. 284.

προσανατολίζεται στις άμιγώς ύλικές πλευρές της πραγματικότητας, για τις οποίες υπάρχει αυστηρά «έμπειρική μαρτυρία» ή δυνατότητα ποσοτικοποίησης και έκφρασης με μαθηματική όρολογία²⁴:

Ἡ σύγχρονη λοιπὸν ἐπιστήμη –ποὺ ἡ ἴδια ἡ γέννηση καὶ ἡ ἀνάπτυξή της προϋποθέτει πὼς ἀγνοεῖ τὴν ἱερὴ ὄψη τῆς φύσεως– προσπαθεῖ νὰ γεμίσει τὸ κενὸ ποὺ δημιούργησε μὲ τὴν παραγωγὴ μαθηματικῶν σχημάτων ποὺ ὁ μόνος τους ρόλος εἶναι νὰ μᾶς βοηθοῦν νὰ χειριζόμαστε καὶ νὰ κυριαρχοῦμε στὴν ὕλη πάνω στὸ δικό της ἐπίπεδο, τὸ ἀποκλειστικὰ ποσοτικὸ. Ὁ φυσικὸς κόσμος, θεωρούμενος ὡς νεκρὸ ὑλικό, μεταβάλλεται σὲ σκληρὴ ὄπου ὁ ἄνθρωπος μὲ ἀσυγκράτητη μανία τον ἐκμεταλλεύεται γιὰ καθαρὰ πρακτικῶς, ὠφελιμιστικῶς καὶ ἀρπακτικῶς σκοπούς [...]. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος ποὺ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης –στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστήμης ἀλλὰ γιὰ ἐφαρμογὴ ἀπίστευτης ἄγνοιας– ἔχει προκαλέσει μία τέτοια ἀνισορροπία, ἀσχήμια ἀκόμη καὶ καταστροφή, ὄχι μόνον στὸν φυσικὸ κόσμον ἀλλὰ καὶ στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων²⁵.

Ὁ Sherrard ἐξηγεῖ ἐπίσης ὅτι:

Ὁ κόσμος τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης –ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὸν κόσμον τῶν τεχνιτῶν ποὺ ἀναπτύχθηκε μέσα του– εἶναι ἓνα μοναδικὸ σύνολο ἀλληλο-εξαρτήσεων, στὸ ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀπομονώσεις κάποιο στοιχεῖο σὰν νὰ ἦταν ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὰ ἄλλα [...]. Ἐὰν ἐπιθυμεῖς ἓνα προϊόν, ἓνα αὐτοκίνητο παραδείγματος χάριν, θὰ πρέπει νὰ ὑποστείς κι ὅλα τα συνεπακόλουθα ἀπὸ τὶς ἐγκαταλειμμένες πετρελαιοπηγές, τὰ διυλιστήρια καὶ τοὺς αὐτοκινητόδρομους, μέχρι τὸν δηλητηριώδη μόλυβδο, τὸ μονοξείδιο τοῦ ἄνθρακα καὶ τὸν θόρυβο ποὺ καταστρέφει τὴ ζωὴ τῶν πόλεων μας, καθὼς καὶ τὴ θανάσιμη πλήξη ἐκείνων ποὺ ἔργον τους ἔχουν νὰ συναρμολογοῦν τὰ μηχανήματα²⁶.

24. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποὺ ζῆ», ὁ.π., σ. 9.

25. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σσ. 129-130. Παρόμοια διαπίστωση κάνει καὶ ὁ κοινωνιολόγος Georg Simmel: «Τὸ σύγχρονο πνεῦμα γίνεται ὅλο καὶ περισσότερο ὑπολογιστικὸ. Στὸ ἰδανικὸ τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης νὰ μετατρέψει τὸν κόσμον σὲ ἀριθμητικὸ παράδειγμα, νὰ ἀποτυπώσει κάθε του κομμάτι σὲ μαθηματικὴς πράξεις, ἀνταποκρίνεται ἡ ὑπολογιστικὴ ἀκριβεία τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τὴν ὁποία ἐπέφερε ἡ οἰκονομία τοῦ χρήματος»· G. Simmel, *Μητροπολιτικὴ αἴσθηση*, μετάφρ. Ἰωάννα Μεϊτάνη, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 2017, σ. 36. Ἀντίστοιχες παρατηρήσεις μποροῦν νὰ βρεθοῦν καὶ στὸν Sombart, βλ. λ.χ. W. Sombart, *Ὁ Ἄστος: πνευματικὴς προϋποθέσεις καὶ ἱστορικὴ πορεία τοῦ δυτικοῦ καπιταλισμοῦ*, μετάφρ. Κ. Κουτσουρέλλης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1998, σσ. 331 καὶ 333.

26. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 112. Ὁ Sherrard

Ἄφοῦ ὅμως ἡ ἀπο-ιεροποίηση ἔλαβε χώρα μέσα στὶς χριστιανικὲς κοινωνίες μας, σκέπτεται κανεὶς, τότε ἴσως ὑπάρχει κάτι μέσα στὴ χριστιανικὴ θεολογία ποὺ τὴν εὐνόησε πνευματικά. Ἄν ἡ αἰτία τῆς ἀπο-ιεροποίησης τοῦ κόσμου καὶ τῆς συνακόλουθης καταπάτησής του εἶναι ἡ ἀνάδυση τῆς νεώτερης μηχανοκρατικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἡ βαθύτερη ρίζα εἶναι θεολογική²⁷. Ἡ κριτικὴ τοῦ Sherrard δὲν στέκεται στὴν ἐκβιομηχάνιση καὶ τὴ συνακόλουθη καταστροφὴ τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ προχωρεῖ περισσότερο, στὴν ἄνθηση τῆς νεωτερικῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ποὺ μαθηματικοποίησε καὶ συνάμα «μηχανοποίησε» τὸν φυσικὸ κόσμο, βαθύτερη ρίζα τῆς ὁποίας ὁ ἴδιος θεωρεῖ τὴ θεολογικὴ θέση ποὺ διατυπώθηκε κατὰ τοὺς ὕστερους Μεσαιωνικοὺς Χρόνους ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Ἀκινάτη, ἂν καὶ ἐγκυμονεῖτο ἤδη ἀπὸ τὸν ἱερὸ Αὐγουστῖνο. Αὐτὴ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀντικατάσταση τῆς πλατωνικῆς ἀπὸ τὴν ἀριστοτελικὴ ὁρολογία στὴ θεολογικὴ ἔκφραση²⁸. Γιὰ τὸν Sherrard, ἡ βαθύτερη ρίζα τῆς μηχανοποίησης τοῦ κόσμου εἶναι στὴν πραγματικότητά θεολογικὴ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ δύο καίριες σημασίας ὀνόματα: Αὐγουστῖνος καὶ Ἀκινάτης. Συγκεκριμένα, ὁ Sherrard βλέπει τὶς ρίζες τῆς ἀπο-ιεροποίησης τοῦ κόσμου μας μέσα στὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Αὐγουστίνου καὶ τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη, στὸν πρῶτο λόγῳ τῆς ἀπαισιόδοξης ἀνθρωπολογίας του, ἐνῶ στὸν δεῦτερο λόγῳ τῆς υἱοθέτησης ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν. Ἄν ὁ Αὐγουστῖνος ἔκανε ἓνα σοβαρὸ λάθος, ὁ Ἀκινάτης τὸ συνέχισε ἀκουσίως, ὀδηγώντας το στὰ ἄκρα. Πιὸ συγκεκριμένα, στὴν προσπάθειά του νὰ ἀντιχρoύσει

εἶναι πιθανώτατα ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ τὸν στοχαστὴ τῆς τεχνολογίας Jacques Ellul, στὸν ὅποιον κάποτε παραπέμπει. Πρβλ. Ζ. Ἑλλύλ, *Τὸ τεχνικὸ σύστημα*, μετάφρ. Γ. Δ. Ἰωαννίδης, ἐκδ. Ἀλήστου μνήμης, Ἀθήνα 2012, ἰδιαίτερα σσ. 213-214, 216-219, 221-222 καὶ 226. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὁ ὑπολογιστὴς καὶ ὁ ψηφιακὸς κόσμος, τόσο σημαντικοὶ στὴ σκέψη τοῦ Ellul, δὲν γίνονται ἀντικείμενο ἰδιαίτερης πραγμάτευσης ἀπὸ τὸν Sherrard, ὁ ὁποῖος ἐπικεντρώνει τὴν κριτικὴ του στὴ βαρεῖα βιομηχανία. Τὴν αὐτονόμηση τῆς τεχνικῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο παρατηρεῖ καὶ ὁ Ρῶσος θρησκευοφιλόσοφος Nicolas Berdyaev, ὁ ὁποῖος ἔχει ἐπηρεάσει τόσο τὸν Sherrard ὅσο καὶ τὸν Ellul. Βλ. Ν. Μπερντιάεφ, *Τὸ νόημα τῆς Ἱστορίας*, μετάφρ. Σωτ. Δημόπουλος, Ἐναλλακτικὲς ἐκδόσεις, Ἀθήνα 2021, σ. 222. Ὁ Sherrard παραθέτει τὴ θέση τοῦ Berdyaev ὅτι: «μόνον ὁ χριστιανισμὸς κατέστησε ἐφικτὲς τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὴν τεχνικὴ» (σ. 177), τὴν ὁποία δείχνει μᾶλλον νὰ δέχεται, ἂν καὶ χωρὶς νὰ διευκρινίζει σὲ ποῖον βαθμὸ.

27. Sherrard, *Ὁ βιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σσ. 122-123.

28. Ὁ.π., σσ. 61-62. Πρβλ. καὶ Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποὺ ζῆ», ὁ.π., σ. 12.

τὴν αἴρεση τοῦ Πελαγίου, ὁ Αὐγουστῖνος θὰ πεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὅλες οἱ κτιστὲς ὑπάρξεις «ἐμφανίσθησαν» (δὲν δημιουργήθηκαν) ὡς ἰδέες τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὸν Ὅποιο ὅμως εἶναι ὄντολογικὰ διαχωρισμένες. Ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε μὲ βάση τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ γιὰ ἐκεῖνον, ὡστόσο ὁ ἴδιος ὡς φυσικὸ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ θεῖο, παρὰ μονάχα νὰ δεχθεῖ ἐξωτερικὰ τὴ θεία χάρη, μέσῳ τῆς σκέψης του²⁹. Ὡστόσο, μετὰ τὴν πτώση τῶν πρωτοπλάστων στὴν ἁμαρτία, ὁ ἄνθρωπος στερήθηκε ἀκόμη καὶ αὐτῆς τῆς δυνατότητας καὶ διαστράφηκε σὲ τέτοιο σημεῖο, ὥστε νὰ ἀξίζει τὴν αἰώνια καταδίκη³⁰. Ἡ μόνη δυνατὴ λύτρωση προέρχεται ἀπὸ τὰ μυστήρια, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀποτελοῦν βασικὰ τυπικὲς τελετουργίες μὲ δικανικὸ ρόλο, γιὰ νὰ ἐξαγνισθεῖ ἡ «διεστραμμένη» ἀνθρώπινη φύση³¹. Ἀποτελεῖ τόσο μεγάλο παράδοξο τὸ πῶς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ποὺ εἶχε ἐρωτευθεῖ τὸν Θεὸ καὶ ζοῦσε μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ τῆς θεϊκῆς παρουσίας, οἰκοδόμησε ἓνα θεολογικὸ σύστημα τὸ ὁποῖο νὰ τὴν ἀρνεῖται πλήρως, λέγει χαρακτηριστικὰ ὁ Sherrard³².

29. Sherrard, *Ὁ βιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σσ. 22-23.

30. Ὁ Sherrard ἐξηγεῖ πῶς ἡ ἰδέα περὶ κόλασης ὡς ἐνὸς τόπου βασάνων καὶ τιμωριῶν ποὺ ἔχει κατασκευασθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ γιὰ νὰ «στεγάσει» τὶς καταραμένους ψυχὰς ποὺ εἶναι ἄξιες γι' αὐτήν, δὲν εἶναι ὀρθόδοξη ἀλλὰ πηγάζει κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία. Στὴν πραγματικότητα, λέει ὁ Sherrard, ἡ κόλαση ἀντιπροσωπεύει ὄχι τόπο βασάνων ἀλλὰ τὸν ὀδυνηρὸ τρόπο ὑπαρξῆς κατὰ τὸν ὁποῖο στερεῖται κανεὶς τὴν ἀγάπη, τὴ χαρὰ καὶ τὸν συσχετισμὸ του μὲ τοὺς ἄλλους. Βλ. τὴν ἐπιστολὴ του στὸν ποιητὴ Γιώργο Σεφέρη (2.11.1966), στό: D. H. Sherrard (ἐπιμ.), "This dialectic of blood and light/George Seferis – Philip Sherrard/an exchange: 1947-1971", μετὰφρ. Ἀναστ. Θεοφιλογιαννάκος, ἐκδ. Denise Harvey, Λίμνη Εὐβοίας (2015), διαθέσιμο στο: <https://antifono.gr/%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%86%CE%AF%CE%BB%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%AD%CF%81%CF%81%CE%B1%CF%81%CE%BD%CF%84-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B3/?fbclid=IwAR3P1amiptxsNnNwqWyXaK9ROicpajGcNgVvscCjUmnQEmKk4W1izFkcxBU> [5.7.2022].

31. Sherrard, *Ὁ βιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 23.

32. Ὁ.π., σ. 22. Ἡ εὐθύνη ποὺ καταλογίζει ὁ Sherrard στὸν ἅγιο Αὐγουστῖνο γιὰ τὴ διαστροφή τοῦ γνήσιου Ὁρθόδοξου ἡθους θυμίζει σὲ πολλὰ σημεῖα τὴ θεολογία τοῦ Χριστοῦ Γιανναρά, τὸν ὁποῖο καὶ φαίνεται νὰ ἔχει ἐπηρεάσει (ἂς θυμηθοῦμε ἐδῶ ὅτι ἔργα τοῦ Sherrard ἐκδόθηκαν στὰ ἑλληνικὰ ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Ἀθηνᾶ, στὸ πλαίσιο τῆς σειρᾶς «Σύνορο», ποὺ ὁ Χρ. Γιανναρᾶς διηύθυνε). Βλ. ἐνδεικτικὰ τὸ βιβλίο τοῦ τελευταίου: *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπὸ τὸ «Σχίσμα»*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2014, ἰδ. σσ. 127, 140, 145 καὶ 163-168, καθὼς καὶ Χ. Γιανναρᾶς, *Γιὰ τὸ «νόημα» τῆς πολιτικῆς*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2019, σ. 135, ὅπου λέγεται χαρακτηριστικὰ ὅτι: «Εὐρώπη εἶναι

Παρ' όλα αυτά, η ιδέα της ἀλληλοπεριχώρησης ἀνθρώπου, κόσμου καὶ Θεοῦ παρέμεινε ἀποδεκτὴ καί, τοῦλάχιστον μέχρι τὸν 12ο αἰῶνα, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς διατύπωναν τὴ θεολογία τους σὲ μία γλῶσσα πλατωνική, ἐξέφραζαν δηλαδὴ τὶς προσωπικὲς τους ἐμπειρίες/βιώματα θεοπτίας μὲ ἔννοιες παρμένες ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῆς μεθέξεως³³. Ὡστόσο, ἀπὸ τὸν 12ο καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν 13ο αἰῶνα, ἡ χριστιανικὴ θεολογία τῆς Δύσεως ἔπαυσε νὰ ἐκφράζει ἐμπειρίες θεοπτίας καὶ προσέλαβε τὴν ἀριστοτελικὴ σκέψη, μὲ ἐπιφανέστερο ἐκπρόσωπό της τὸν σημαντικώτατο φιλόσοφο Θωμᾶ Ἀκινάτη³⁴.

Τὰ ὄντα στὸν Ἀριστοτέλη δὲν μετέχουν σὲ κάποιον ἀνώτερο καὶ ὑπερουράνιο κόσμο, ὅπως θὰ τὸ ἤθελε ὁ Πλάτων, ἀλλὰ εἶναι αὐτοδύναμα, ἀτομικὰ καὶ αὐτάρκη. Κάθε οὐσία στὸ σύμπαν εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὴ καὶ δὲν ὑπάρχουν σύνθετες ἢ μεθεκτὲς οὐσίες³⁵. Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀριστοτελικῶν ἰδεῶν εἶχε λοιπὸν σοβαρώτατες συνέπειες γιὰ τὴ χριστιανικὴ θεολογία. Ἀρχικά, συμπορεύθηκε καὶ ἐνίσχυσε τὸν ὑπόρρητο παραμερισμὸ τῶν προσωπικῶν βιωμάτων τῆς νηπτικῆς ζωῆς ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεῖς, ἐγκαθιστώντας μεθόδους τῆς ἀφηρημένης λογικῆς στὴν προσέγγιση θεολογικῶν ζητημάτων³⁶. Ἐπιπλέον, ὑπῆρξαν καὶ πιὸ ἄμεσες θεολογικὲς συνέπειες: ἀριστοτελικά, ἐφ' ὅσον κάθε οὐσία εἶναι ἀπόλυτα ἀτομικὴ, τότε καὶ ἡ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καὶ ἡ σταύρωση καὶ ἀνάστασή Του, ἀντιπροσωπεύουν ἀπλῶς μεμονωμένα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ δὲν μποροῦν νὰ γίνουν μεθεκτὲς ἀπὸ ὅλους ἐμᾶς (π.χ. μέσῳ τῶν μυστηρίων)³⁷. Αὐτὴ ἡ ἀριστοτελικὴ

ὁ Αὐγουστίνος». Γενικά, ἡ καίρια διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν Sherrard καὶ τὸν Γιανναρᾶ εἶναι ὅτι ὁ τελευταῖος (ἰδιαίτερα στὸ ὄριμο ἔργο του) σκιαγραφεῖ μία μᾶλλον ἀρνητικὴ εἰκόνα τῆς φύσεως, ὡς κυριαρχίας τῶν ὁρμέφυτων καὶ τοῦ ἐγωισμοῦ γενικώτερα, ἀντιδιαστέλλοντάς τὴν ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν προσώπων, ὅπου ἐξέρχεται κανεὶς ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, γιὰ νὰ σχετισθεῖ μὲ τὸν ἄλλον. Πάντως, ὁ Sherrard ξεκαθαρίζει πῶς ὁ ἅγιος Αὐγουστίνος δὲν ἀρνεῖται κάθε πραγματικότητα στὸν ἄνθρωπο, διότι ἂν τὸ ἔπραττε θὰ ὑπέπιπτε σὲ πανθεϊσμό, ὑπαινισσόμενος πῶς τὰ πάντα εἶναι θεϊκὰ ἀπὸ μόνον τους. Sherrard, *Ὁ.π.*, σ. 24.

33. *Ὁ.π.*, σσ. 56-57 καὶ 59-60.

34. *Ὁ.π.*, σσ. 66. Ὁ Sherrard παραδέχεται βέβαια πῶς ὑπάρχουν καὶ ἐξαιρέσεις, ὅπως οἱ Γερμανοὶ μυστικιστὲς Meister Eckhart καὶ Angelus Silesius. Βλ. Sherrard, *Ὁ βιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως.... Ὁ.π.*, σ. 17.

35. *Ὁ.π.*, σσ. 62-63.

36. *Ὁ.π.*, σ. 61.

37. *Ὁ.π.*, σσ. 64-65.

ἄρνηση τῆς μέθεξης ὑποχρέωσε τὸν Ἀκινάτη νὰ ἐξηγήσει φιλοσοφικὰ τὴ Θεία Κοινωνία, μὲ τὴν περιβόητη διδασκαλία τῆς «μετουσίωσης», σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία, μὲ τὸν καθαγιασμὸ καταστρέφονται τὸ ψῶμι καὶ τὸ κρασί ὡς οὐσίες, ἀντικαθιστάμενες ἀπὸ τὸ θεῖο σῶμα καὶ αἷμα. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὅμως, ἡ Ἐνσάρκωση, ἡ σταύρωση καὶ ἡ ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ θεωρήθηκαν ὡς γεγονότα ποὺ ἐπαναλαμβάνονται κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ (ἀφοῦ, ἀριστοτελικά, δὲν μπορούμε νὰ «μετέχουμε» μὲ διαφορετικὸ τρόπο σὲ κάτι ποὺ συνέβη κάποτε καὶ ἄπαξ)³⁸. Ἔτσι ὅμως ἀναγνωρίζεται θεολογικὰ ἀφ' ἑνὸς πῶς καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ τελικὰ νὰ μετατραπῆ σὲ κάτι ἄλλο (νὰ θεωθεῖ) χωρὶς νὰ ἀπωλέσει τὴ φύση του, καὶ ἀφ' ἑτέρου πῶς ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ φωτίζει μὲν τὸν ἄνθρωπο, ὡστόσο δὲν θεωρεῖται πλέον παρὼν ἐντὸς του, ὡς «νοῦς»³⁹.

Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται, ἀπὸ τὸν Ἀκινάτη, ὄχι τρισυπόστατο ἀλλὰ δισυπόστατο ὄν (ψυχὴ, σῶμα) καὶ ὁ διαχωρισμὸς τοῦ Θεοῦ ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὸν κόσμο μεγιστοποιεῖται⁴⁰. Ὁ κόσμος παύει νὰ μαρτυρεῖ τὴ διαρκῆ παρουσία τοῦ Θεοῦ⁴¹. Ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει καὶ κάτι ἀκόμη. Προκειμένου νὰ ἀποφύγει τὸν μονισμό τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ νὰ διασώσει τὴν ἀθανασία, ὁ Ἀκινάτης ἰσχυρίζεται πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι μία αὐθύπαρκτη πνευματικὴ οὐσία, ὄντας ἐκ φύσεως ἄυλη καὶ ἄφθαρτη⁴². Προκειμένου παράλληλα νὰ «διασώσει» τὴ φύση ἀπὸ τὸν ἀρνητικώτατο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο τὴν ἀντιλαμβάνονταν ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Ἀκινάτης κατέληξε παραδόξως νὰ ἀπομακρύνει ἐντελῶς ἀπὸ αὐτὴ τὸ θεῖο στοιχεῖο, θεωρώντας τὸν κόσμον ὡς κατὰ κάποιον τρόπο αὐτοδύναμο καὶ ἔλλογα γινώσιμο, μὲ ἀποκλειστικὰ φυσικὰ μέσα⁴³. Ἡ σχολαστικῆ-ἀκινάτικῆ ἄποψη πῶς ὑπάρχουν δύο πηγὲς ἀπόκτησης γνώσεως, ἡ πίστη καὶ ἡ ἐπιστήμη, καθὼς καὶ ὅτι ἡ πρώτη πηγάζει ἀπὸ τὴ θεϊκὴ ἀποκάλυψη ἐνῶ ἡ δευτέρη ἀνακαλύπτεται ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μὲσω τῆς λογικῆς του, δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ εἰσαγάγει γιὰ πρώτη φορὰ στὸν χριστιανικὸν κόσμον τὸν διχασμὸ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, ὁ ὁποῖος εὐνόησε ἱστορικὰ τὴ διαδικασία τῆς ἐκκοσμίκευσης καὶ σταδιακὰ

38. Ὁ.π., σσ. 65-66.

39. Ὁ.π., σ. 67.

40. Ὁ.π., σ. 68.

41. Ὁ.π., σσ. 70-71.

42. Ὁ.π., σσ. 73-74.

43. Ὁ.π., σσ. 139-140.

ἔφερε τὴν ἀποσπασματικότητα καὶ τὴν ἀπο-ιεροποίηση τοῦ κόσμου γύρω μας⁴⁴. Αὐτὸς ὁ διχασμὸς μᾶς ἔδωσε τὴν ἐντύπωση πὼς ὑπάρχουν διαφορετικὰ ἐπίπεδα ἀλήθειας («πλάνη τῆς διπλῆς ἀλήθειας» τὴν ὀνομάζει ὁ Sherrard), πράγμα ποῦ προοδευτικὰ μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ γνωσιολογικὸ στὸ ἠθικὸ πεδίο: Ἡ ἰδέα πὼς ὑπάρχουν πολλὰ ἐπίπεδα μὲ τίς δικές του ἀλήθειες τὸ καθένα, σήμερα χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δικαιολογήσει ἠθικὰ ὅσα καταστροφικὰ γιὰ ἐμᾶς καὶ τὸ περιβάλλον πράττουμε, παραμερίζοντας σὲ μία περιορισμένη καὶ ἰδιωτικὴ σφαῖρα τὰ ὅποια θρησκευτικὰ πρότυπα ἔχουμε, στὸν βαθμὸ ποῦ αὐτὰ τοὺς ἀντιτίθενται⁴⁵.

Ἡ ἰδέα ὅτι μονάχα αὐτὸς ὁ ὕλικὸς κόσμος εἶναι ἡ πρωταρχικὴ πηγὴ τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, μία ἰδέα ποῦ ξεκίνησε ὡς ἰσχυρισμὸς τῶν ὑστερομεσαιωνικῶν Σχολαστικῶν, ἐξελίχθηκε ἀργότερα στὴν ἄποψη πὼς μόνον αὐτὸς ὁ ὕλικὸς κόσμος (ἐνν. ἀπογυμνωμένος ἀπὸ τὸ πνευματικὸ του περιεχόμενον καὶ ὑπόστρωμα) εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ γνώσης (δηλ. τῆς ἐπιστήμης), μιᾶς γνώσης ἀπόλυτα ἔγκυρης⁴⁶. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ὅμως, πρῶτα οἱ Εὐρωπαῖοι καὶ ἔπειτα οἱ ἄλλοι λαοί, «ὕλικοποιήσαμε» ὅλες τίς πτυχές τοῦ πολιτισμοῦ μας⁴⁷. Ἐπειτα, σύμφωνα πάντα μὲ τὸν Sherrard, ἤρθε ὁ Καρτέσιος καὶ ἀκολούθησε τὴ

44. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποῦ ζῆ», ὁ.π., σσ. 18-19.

45. Ὁ.π., σ. 21.

46. Ὁ.π., σ. 17. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι διανοητὲς ποῦ ἐπεσήμαναν, ὅπως ὁ Sherrard, τὸν καθοριστικὸ ρόλο τῆς ὑστερῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφικῆς θεολογίας γιὰ τὴν ἀνάδυση τῆς νεωτερικῆς φυσικῆς. Ἄν, σύμφωνα μὲ τὸν Heinz Heimsoeth, ὑφίσταται κάποια οὐσιαστικὴ «τομῆ» στὴ μεταφυσικὴ, αὐτὴ ἐντοπίζεται στὸν ὕστερο Μεσαίωνα καὶ κυρίως στὴ νομιναλιστικὴ παράδοση τοῦ Γερμανικοῦ μυστικισμοῦ. Στοχαστὲς ὅπως ὁ Meister Eckhardt, ὁ Silesius καὶ ὁ Jacob Boehme ὑπῆρξαν οἱ γνήσιες πηγές ἀνανέωσης τῆς μεταφυσικῆς, τὴν ὁποία τροφοδότησαν μὲ ριζοσπαστικὲς ἰδέες, ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ θρησκευτικὰ-μυστικιστικὰ τους βιώματα. Η. Heimsoeth, *Τὰ ἔξι μεγάλα ἐρωτήματα τῆς δυτικῆς μεταφυσικῆς καὶ οἱ ρίζες τῆς νεότερης φιλοσοφίας*, μετάφρ. Μιχ. Παπανικολάου, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2012, ἰδ. σσ. 53-68, 82-87 καὶ 200-202. Ἐξ παρατηρηθεῖ ἐδῶ ὅτι, παρ' ὅτι ἀμφότεροι ἀποδίδουν τίς ρίζες τῆς νεωτερικῆς ἐπιστήμης σὲ ὑστερομεσαιωνικὲς θεολογικὲς ζυμώσεις, ἡ παραπάνω «αἰρετικὴ» προσέγγιση τοῦ Heimsoeth δίνει πρωτεύουσα ἱστορικὴ σημασία ὄχι στὸν σχολαστικισμό (ὅπως ὁ Sherrard) ἀλλὰ στὸν γερμανικὸ μυστικισμό, ἐνῶ συλλαμβάνει τὴ νεωτερικὴ ἐπιστήμη ὄχι ἀρνητικὰ, ὡς βίαιη καταστροφή τῆς φύσεως, ἀλλὰ πρῶτιστα ὡς θετικὴ διαδικασία ἀνατίμησης τῆς ἀξίας τῆς ὕλης.

47. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποῦ ζῆ», ὁ.π.

σκέψη του Άκινάτη, θεωρώντας πώς η ανθρώπινη ψυχή είναι έξ αρχής ολοκληρωμένη και σχετίζεται με το σώμα, με το να το μορφοποιεί, όπως η μορφή στα άλλα υλικά (άψυχα) αντικείμενα⁴⁸. Η ψυχή δηλαδή στον Άκινάτη είναι κιόλας μία πλήρης ουσία και μπορεί να υπάρχει και χωρίς τα μέλη του σώματος, με τα οποία συνδέεται μεν αλλά δεν τα χρειάζεται για να ολοκληρώσει τη φύση της⁴⁹. Προχωρώντας όμως περισσότερο, ο Καρτέσιος έθεσε μία απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε ψυχή και σώμα, συλλαμβάνοντας το τελευταίο ως έναν μηχανισμό⁵⁰. Όλη η φύση αντιμετωπίζεται δηλαδή στο έξης σαν ένας άψυχος μηχανισμός, που μπορεί να κατανοηθεί αν ποσοτικοποιηθεί και εκφρασθεί με άφηρημένες λογικές αρχές⁵¹. Αυτόν τον ρόλο έχουν τα μαθηματικά. Για τον Καρτέσιο και για τον Γαλιλαίο, η χρήση των μαθηματικών είχε μία αποκλειστικά ένδοξοσμική λειτουργία, αποκαλύπτοντας τις αρχές της λειτουργίας της άψυχης φύσης⁵². Έκτοτε λοιπόν, το βαθύτερο ιδανικό της έπιστήμης στάθηκε η κατανόηση όλων των διαδικασιών του φυσικού κόσμου⁵³. Έτσι αναδύθηκε η νεωτερική έπιστήμη, κύριο ιδανικό της οποίας ήταν η άφηρημένη και απρόσωπη γνώση⁵⁴. Για τον Sherrard, αυτή η μεταβολή του 17ου αι. ισοδυναμεί με ένα δεύτερο «προπατορικό αμάρτημα» της ανθρωπότητας, μία λανθάνουσα δεύτερη «πτώση»⁵⁵, στην οποία συμμετέχουμε όλοι, έχοντες-άκοντες⁵⁶. Μόλις στις αρχές του 20ου αι., το ιδεώδες αυτό κάπως «ράγισε», με τις επαναστατικές ανακαλύψεις της σχετικότητας και της κβαντομηχανικής. Η έπιστήμη έφθασε να αναγνωρίζει το άπροσδιόριστο, παραδεχόμενη αναγκαστικά

48. Sherrard, *Ο βιασμός του ανθρώπου και της φύσεως...*, ό.π., σ. 76.

49. *Ό.π.*, σ. 72.

50. *Ό.π.*, σ. 77.

51. *Ό.π.*

52. *Ό.π.*, σ. 125. Αντίθετα, λέει ο Sherrard, για τους Πλάτωνα και Πυθαγόρα, η έν- ασχόληση με μαθηματικά είχε μια βαθύτατα μεταφυσική σημασία, καθώς ήταν η αποκάλυψη ενός τελειότερου και υπερουράνιου κόσμου.

53. *Ό.π.*, σ. 127.

54. *Ό.π.*, σ. 78.

55. Φ. Σέρραρντ, *Οί πατέρες της έρήμου κι εμείς*, μετάφρ. Ίωσηφ Ροηλίδης, (άνέκδοτο κείμενο), σ. 60.

56. «Είναι δυνατόν η χάρη του Θεού να ενεργεί μέσα μας, όταν εΐμαστε καθισμένοι σ' ένα αεροπλάνο ή σ' ένα αυτοκίνητο που ξερονά δηλητήριο στον άέρα», αναρωτιέται ο ίδιος (*ό.π.*, σ. 61).

και τὰ ἐγγενῆ ὄριά της στὴν κατάκτηση γνώσης, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ σὲ μία τελικὴ καὶ ὀριστικὴ μορφή, ἀλλὰ δέχεται συνεχῶς μεταβολὲς καὶ ἀναθεωρήσεις⁵⁷.

Παρ' ὅλα αὐτά, ἡ μηχανοκρατία καὶ ἡ ἀπο-ιεροποίηση τῆς φύσεως δὲν ἔπαυσαν νὰ συμβαίνουν καί, ὡς πρὸς αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἐλάχιστα πράγματα ἄλλαξαν στὴν πράξη (ἡ παλαιὰ αἰτιότητα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ μία νέα, «στατιστικὴ αἰτιότητα»). Μὲ τὰ λόγια τοῦ Sherrard, τὸ «κλουβί» δὲν ἄνοιξε, παρὰ ἀπλῶς ἔγινε μεγαλύτερο⁵⁸. Ἀντίθετα μὲ ἄλλες ἐποχές, ὅταν οἱ ἄνθρωποι μποροῦσαν (μὲ ἄσκηση) νὰ ζοῦν καὶ ἐντὸς τῶν κοινωνιῶν δίχως νὰ συμπράττουν μὲ δραστηριότητες ποὺ βλασφημοῦν τὸν Θεό, σήμερα ὁ καθένας μας συμμετέχει κατὰ κάποιον τρόπο στὴν «ἀμαρτία», μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ζεῖ στὸ σήμερα⁵⁹. Σήμερα ἡ ἀνθρωπότητα βρίσκεται μπροστὰ στὸν κίνδυνο μιᾶς ὀλοκληρωτικῆς καταστροφῆς καὶ ὁ μόνος τρόπος νὰ τὴν ἀποτρέψουμε εἶναι νὰ ἀναστρέψουμε τὶς προκείμενες τοῦ τρόπου σκέψης ποὺ παράγει τὴ σημερινὴ τεχνοεπιστημονικὴ «κόλαση»⁶⁰. Ποιὰ μπορεῖ λοιπὸν νὰ εἶναι ἡ λύση; Θὰ μποροῦσε μήπως νὰ ὑπάρξει ἓνας διαφορετικὸς τρόπος ζωῆς γιὰ τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο, ἓνας δρόμος ποὺ θὰ ἔμοιαζε ἴσως μὲ τὴν ἀποδημία τῶν ἀσκητῶν στὴν ἔρημο, κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ὁχι, παρὰ μονάχα γιὰ λίγους, ἀπαντᾷ ὁ Sherrard. Ἀκόμη καὶ ἂν ἦταν ἐφικτὴ μία τέτοια «ἀπόδραση» ἀπὸ τὸν σύγχρονο κόσμον καὶ τὰ δεινὰ του, θὰ ἦταν συνταγὴ πνευματικῆς καταστροφῆς τὸ νὰ ἀναχωρήσει κανεὶς γιὰ νὰ γίνῃ ἀσκητὴς χωρὶς νὰ διαθέτῃ τὴν εἰδικὴ ἀπὸ τὸν Θεὸ κλήση γιὰ μία τέτοια ἀπόφαση⁶¹. Ἀκόμη καὶ ἡ μετοχὴ μας στὰ ἐκκλησιαστικὰ μυστήρια, γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεό, τείνει νὰ ἀλλοιώνεται ἀπὸ τὶς τεχνολογικὲς παρεμβάσεις: Οἱ ναοὶ φωτίζονται

57. Sherrard, *Ὁ βιασμὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σσ. 100-101. Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο, λέει ὁ ἴδιος, ποὺ οἱ σημαντικώτερες καὶ πιὸ καινοτόμες ἐπιστημονικὲς ιδέες τοῦ σύγχρονου κόσμου εἶναι ἡ «ἐξέλιξη», ἡ «σχετικότητα» καὶ ἡ «ἀπροσδιοριστία» (ὁ.π., σσ. 96-97).

58. Ὁ.π., σ. 97. Πάντως, συμπληρώνει ὁ Sherrard, οἱ «ἐπαναστάσεις» στὴ φυσικὴ κατὰ τὸν εἰκοστὸ αἰῶνα ἔχουν τὴν εὐεργετικὴ ιδιότητα ὅτι κατέδειξε τὶς περιορισμένες δυνατότητές της νὰ μᾶς προσφέρει κάτι παραπάνω ἀπὸ πιθανὲς ἐξηγήσεις, συσχετίζοντας τὸ κάθε μέρος τοῦ σύμπαντος μὲ τὰ ὑπόλοιπα (ὁ.π., σσ. 97-98).

59. Φίλιππου Σέρραρντ, *Οἱ πατέρες τῆς ἐρήμου καὶ ἐμεῖς*, ὁ.π., σσ. 59-61.

60. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸν κάθε τι ποὺ ζῆ», ὁ.π., σ. 5.

61. Σέρραρντ, *Οἱ πατέρες τῆς ἐρήμου καὶ ἐμεῖς*, ὁ.π., σσ. 61-62.

τεχνητά με ηλεκτρικό ρεύμα και οι καμπάνες είναι επίσης ηλεκτρικές⁶², ενώ μέχρι και το ψωμί και το κρασί, που χρησιμοποιούνται σήμερα στη θεία Εύχαριстіα, είναι αγαθά που έχουν παραχθεί με έναν συγκεκριμένο τρόπο παραβίασης της φύσεως, όποτε και δεν έχουν σχέση με αυτά τα όποια ο Κύριος χαρακτήρισε «σῶμα» και «αἷμα» του⁶³. Μπορεί λοιπόν να βρεθεί κάποιο ἀληθινό «ἀντίδοτο» ἀπέναντι σὲ μία τέτοια παρακμή, ὅπως αὐτὴ που ἔχει σκιαγραφήσει ὁ Sherrard; Αὐτὸ δείχνει νὰ πιστεύει ἴδιος, ὁ ὁποῖος ἐπιμένει πῶς ἡ ἀληθινὴ γνώση, που εἶναι ἡ πνευματικὴ σοφία, δὲν ἀνέχεται τὴν παραμικρὴ ἐξειδίκευση⁶⁴, οὔτε ὅμως εἶναι κάτι ἐκτὸς μας, που ἀπλᾶ μένει νὰ τὸ ἀνακαλύψουμε. Ἀντίθετα βρῖσκεται μέσα μας, ὄντας ὅμως λησμονημένο, ἐνῶ ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀνακτήσουμε τὴν πρόσβαση σὲ αὐτὸ εἶναι νὰ υἱοθετήσουμε τὴ στάση που ὁ Sherrard χαρακτηρίζει «μὴ-γνώση»⁶⁵, μία στάση που δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄγνοια, ἀλλὰ μία ἐσωτερικὴ αὐτοανάμνηση τῆς θεϊκῆς σοφίας, ἡ ὁποία δὲν ἔρχεται ὅπως καὶ ὅποτε τὸ θελήσουμε οἱ ἴδιοι, ἀλλὰ μπορεῖ νὰ βιωθεῖ μονάχα ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι εἴμαστε διατεθειμένοι νὰ προσαρμόσουμε στὴν πράξη, ἀντιτιθέμενοι στοὺς βασικοὺς ρυθμοὺς τῆς σύγχρονης ζωῆς μας (καταστροφὴ φύσεως)⁶⁶. Ἀκολουθώντας μία τέτοια πνευματικὴ πειθαρχία (ὁ Sherrard ἔχει ἐδῶ ἐμφανῶς ὑπόψη του τὴν Ὁρθόδοξη χριστιανικὴ πνευματικότητα), ἴσως ἐπιτύχουμε τὸ σταμάτημα τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κατακερματισμοῦ. Πάντως, εἶναι γεγονός ὅτι ἡ λογικὴ μας στηρίζεται σὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις, που δὲν εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἄσχετες με τὴν ἐσωτερικὴ πνευματικὴ μας κατάσταση⁶⁷. Κάθε ἐπιστημονικὴ ἀπόπειρα ξεκινᾷ ἀνεπίγνωστα ἀπὸ τέτοια θεμέλια, τὰ ὁποῖα παίρνει ὡς δεδομένα, γιὰ νὰ λύσει τὰ προβλήματα που θέτει⁶⁸. Μὲ τὰ λόγια τοῦ Sherrard: «Τοῦτο σημαίνει

62. Ὁ.π., σ. 64.

63. Ὁ.π., σ. 65.

64. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι που ζῆ», ὁ.π., σ. 29.

65. Ὁ.π., σ. 30.

66. Ὁ.π., σ. 27. «Λένε πῶς ὁ κόσμος δὲν μπορεῖ νὰ κρατηθεῖ πέρα ἀπὸ 20-40 χρόνια. Δὲν μπορεῖ. Θὰ καταστραφεῖ. Εἶναι ἡ ἀλήθεια, κινδυνεύει ὁ κόσμος. Εἶναι ζήτημα ἂν θὰ ὑπάρχει σὲ 30-40 χρόνια, δὲν ξέρω. Κινδυνεύει ὁ κόσμος. Καὶ πρέπει νὰ τὰ ποῦμε αὐτὰ τὰ πράγματα». Αὐτὸ εἶπε ὁ Sherrard, στὴ συνέντευξή του σὲ μαθητὲς (25.3.1993), διαθέσιμη στὸν σύνδεσμο <https://antifono.gr/serrant/> [5.7.2022].

67. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι που ζῆ», ὁ.π., σσ. 6-8.

68. Ὁ.π.

ὅτι πρέπει νὰ ἐλευθερώσουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι αὐτὸ ποὺ ἔχουμε διδαχθεῖ τοὺς τελευταίους αἰῶνες νὰ θεωροῦμε γνώση πράγματι συνιστᾷ τὴν γνώση, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ γνώση μπορεῖ νὰ ἀποκτηθεῖ μὲ τρόπους τοὺς ὁποίους ἐμεῖς θεωροῦμε ὅτι μποροῦμε νὰ τὴν ἀποκτήσουμε»⁶⁹.

Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ πρόταση τοῦ Sherrard ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς σημαντικοὺς πυλῶνες: Ἀρχικά, ὑποστηρίζει ἐμφατικά, πρέπει νὰ γίνει εὐρύτερα ἀντιληπτὸ πὼς ἡ γνώση ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὐδέτερη. Ἀντίθετα, ἐξαρτᾶται σημαντικὰ ἀπὸ τὶς πνευματικὲς προϋποθέσεις ἐκείνου ποὺ τὴν ἀποκτᾷ: Ἐὰν αὐτὸς ἔχει μίαν ἐσφαλμένη καὶ διαβολικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου, τότε καὶ ἡ γνώση του θὰ φέρει τὰ ἔχνη αὐτῆς τῆς εἰκόνας⁷⁰. Ἐπειτα, εἶναι ἀπαραίτητη μίαν *a priori* ἀποδοχὴ τῆς δυνατότητας πνευματικῆς γνώσης, μίαν γνώση ποὺ θὰ τίθεται ὑπεράνω κάθε ἐπιστημονικῆς προσπάθειας, ὡς θεμέλιό της, καὶ θὰ προϋποθέτει τὴ θεϊκὴ ἀποκάλυψη⁷¹. Τέλος, ἡ τρίτη καὶ σπουδαιότερη ἀρχὴ εἶναι ὅτι οἱ θεμελιώδεις ἰδέες μιᾶς θρησκευτικῆς παράδοσης θὰ πρέπει νὰ συνιστοῦν τὸ ἐννοιολογικὸ πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποίου θὰ λειτουργεῖ ἡ κάθε ἐπιστήμη⁷². Ἐὰν, ὅπως ἔλεγε ὁ Ἡράκλειτος, «κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὄτα βαρβάρους ψυχᾶς ἐχόντων»⁷³, τότε ὀφείλουμε νὰ ἐξαγνίσουμε τὰ αἰσθητηριακά μας ὄργανα ὥστε αὐτὰ νὰ πάψουν νὰ εἶναι «κακοὶ μάρτυρες»⁷⁴. Ὁ Sherrard ἀντιπροτείνει τὴ «μυστηριακὴ» κατανόηση καὶ ἀντιμετώπιση τῆς φύσεως ὡς θεϊκῆς φανέρωσης⁷⁵. Καίριο στοιχεῖο της, εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῆς θεανθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ, ὅπου τὸ θεῖο ἐνώνεται σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ μὲ τὸ ἀνθρώπινο, ἐξαγιαζόντάς το. Αὐτὴ εἶναι ἡ Ἐνσάρκωση⁷⁶

69. Ὁ.π., σ. 29. Ἀπὸ τὴν κριτικὴ τοῦ Sherrard δὲν ξεφεύγουν οὔτε οἱ ἱερεῖς, τὸ κήρυγμα τῶν ὁποίων χαρακτηρίζεται ὡς ἐπιθετικὸς «βομβαρδισμός» ἠθικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ καὶ πολεμικοῦ περιεχομένου, ἐντελῶς ἀσύμβατος μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς Λειτουργίας.

70. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 152.

71. Ὁ.π., σσ. 153-154.

72. Ὁ.π., σ. 154.

73. Βλ. H. Diels-W. Kranz, *Οἱ Προσωκρατικοί: οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, τ. Α', ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 2011, 175 (Fragm. 107).

74. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸν κάθε τι ποὺ ζῆ», ὁ.π., σσ. 15 καὶ 7.

75. Ὁ.π., σ. 28.

76. Γιὰ τὴν ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ, ὡς πλήρη ἔνωση τῆς θεϊκῆς φύσεως μὲ τὴν ἀνθρώπινη, βλ. τὸ βιβλίον τοῦ Καλλίστου Γουέαρ, *Ὁ Ὁρθόδοξος δρόμος*, μετάφρ.

καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὰ θεῖα μυστήρια, ὅπως π.χ. μὲ τὸ μυστήριο τῆς Θείας Κοινωνίας, ποὺ γιὰ τοὺς ὀρθοδόξους δὲν ἀποτελεῖ κάποιου εἴδους «μετουσίωση», ἀλλὰ πραγματικὴ ἐμφάνιση τοῦ Χριστοῦ, στὴν ὁποία μετέχουν οἱ μεταλαμβάνοντες⁷⁷. Γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη παράδοση, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δισυπόστατος, ὅπως νομίζουμε, ἀλλὰ τρισυπόστατος⁷⁸. Τὰ τρία στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὁποῖα θεωροῦνταν πῶς ἀποτελεῖται, εἶναι τὸ σῶμα, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ «νοῦς»⁷⁹. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ὄραση τοῦ ἀνθρώπου,

Μαρία Πάσχου, ἐκδ. Ἑπτάλοφος, Ἀθήνα 1984, σ. 86.

77. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 65. Πρβλ. καὶ Ἰ. Ἀλφέγιεφ, *Τὸ μυστήριο τῆς πίστεως: εἰσαγωγή στὴν Ὁρθόδοξη θεολογία*, μετάφρ. Ἀγγελικὴ Πελωριάδου, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2014), σ. 244. Ὅπως ἐπισημαίνεται, ἡ ἔννοια μυστήριο, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ ρῆμα μύω καὶ σημαίνει «κλείνω τὰ μάτια ἢ τὸ στόμα», ἔχει στὴν Ὁρθόδοξη θεολογία τὴ σημασία κάποιου πράγματος ποὺ, προκειμένου νὰ τὸ κατανοήσουμε κάπως, πρέπει αὐτὸ νὰ μᾶς «ἀποκαλυφθεῖ», χωρὶς παράλληλα νὰ ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ τὸ κατανοοῦμε ποτὲ πλήρως. Ἡ ἔτυμολογία του, προερχόμενη ἀπὸ τὶς τελετουργίες τῶν ἀρχαιοελληνικῶν μυστηριακῶν λατρειῶν, ὅπου ὁ νεοφερμένος εἶχε ἀρχικὰ δεμένα τὰ μάτια καὶ μετὰ τὰ ἄνοιγε καὶ ἔβλεπε τὰ ἀντικείμενα τῆς λατρείας, ἐκφράζει συνάμα τὴν ἀποκάλυψη καὶ ταυτόχρονα τὴν ἀπόκρυψη, πράγμα ἀντιπροσωπευτικὸ γιὰ τὸ πῶς προσεγγίζεται ὁ Θεὸς κατὰ τὴν Ὁρθόδοξη θεολογία. Γουέαρ, *Ὁ Ὁρθόδοξος δρόμος*, ὁ.π., σσ. 20 καὶ 87-89 γιὰ τὴ μέθεξη-μετοχή.

78. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὁ.π., σ. 47 καὶ Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸν κάθε τι ποὺ ζῆ», ὁ.π., σσ. 14-17.

79. Ὁ.π., σ. 14. Ἡ θεολογικὴ ἰδέα ὅτι αὐτὸ ποὺ οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες γενικὰ ὀνομάζουν «νοῦ» εἶναι ἐκεῖνο τμῆμα τῆς ψυχῆς ποὺ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴ διάνοια (δηλ. τὸ λογικόν), ἀλλὰ μπορεῖ νὰ γνωρίζει τὸν Θεὸ ἄμεσα (δηλ. μὲ θεοπτία), ἀναλύεται καὶ στὸ Ware, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι*, ὁ.π., σσ. 63-69. Γιὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρες, ἔργο τοῦ νοῦ εἶναι, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος ἀποκαθαρθεῖ ἀπὸ τὰ πάθη του μὲ τὴν ἀσκήση, νὰ βιώνει ἄμεσα τὴ θεϊκὴ παρουσία, ἐνῶ ἔργο τῆς διάνοιας εἶναι νὰ ἐκφράζει μὲ λογικὲς προτάσεις τὴν ἐμπειρία τοῦ νοῦ. Φ. Σχοινᾶς, «Οἱ γνωστικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν πατερικὴ διανόηση», *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση* 38, ἀρ. 114 (2021), σσ. 206-209. Πρβλ. ἐπίσης σ. 213, ὅπου λέγεται ὅτι: «Τὸ πλατωνικὸ ὄντολογικὸ ζεῦγος αἰσθητό-νοητὸ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ὄντολογικὸ ζεῦγος κτιστό-ἄκτιστο. Ὁ πλατωνικὸς νοῦς θεᾶται τὸ νοητὸ φῶς τῆς ιδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνῶ ὁ χριστιανικὸς νοῦς θεᾶται τὸ ἄκτιστον φῶς τῆς θεότητος καὶ τοὺς ἀκτίστους λόγους τῶν ὄντων. Ἀπὸ τὴ χριστιανικὴ πατερικὴ σκοπιὰ ἐξετάζοντες αὐτὴν τὴν ἀντίστιξη ἔχουμε νὰ παρατηρήσουμε δύο πράγματα: πρῶτον οὔτε τὸ νοητὸ-ὑπεραισθητὸ εἶναι κατ' ἀνάγκην, ἀξιολογούμενο ὄντολογικῶς καὶ ἠθικῶς καλὸ καὶ ἀνώτερο τοῦ αἰσθητοῦ (π.χ. Σατανᾶς) οὔτε τὸ ὑλικό-αἰσθητὸ κατ' ἀνάγκην ὑποδεέστερο τοῦ νοητοῦ (π.χ. τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ). Δεύτερον ὁ κτιστὸς ἄνθρωπος ἀποκτᾶ κατὰ χάριν ἄκτιστα ὄργανα πρὸς γνῶση τῆς ἀκτίστου δόξης τοῦ Θεοῦ, γενόμενος ὁ ἴδιος ἄκτιστος κατὰ χάριν».

τῆ δυνατότητα δηλαδή νὰ βιώνει τὸν Θεό⁸⁰. Βέβαια, πρόκειται γιὰ μία δυνατότητα ποὺ ἴσως στοὺς περισσότερους ἀνθρώπους βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἀδράνεια, σὲ σημεῖο νὰ τὴν ἀγνοοῦμε⁸¹, ὡστόσο εἶναι τὸ πεδίο ὅπου μπορεῖ νὰ μᾶς φέρει σὲ ἐπαφή μὲ τὸν Θεό-δημιουργό μας. Ἀντίστοιχα, ἡ ἴδια ἡ φύση μπορεῖ νὰ ἐξαγιασθεῖ μὲ τὴ θεία χάρη καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἐργαλεῖο ποὺ μποροῦμε νὰ τὸ μεταχειρισθοῦμε μὲ ὅποιον τρόπο ἐπιθυμοῦμε. Παραδοσιακά, γιὰ τὴ χριστιανικὴ πίστη ὑπάρχει μὲν ἡ διάκριση ἀλλὰ ὄχι καὶ ὁ διῆσμός μεταξὺ φυσικοῦ καὶ ὑπερφυσικοῦ/πνευματικοῦ κόσμου, καθὼς ὁ τελευταῖος ἀναμειγνύεται μὲ αὐτὸν καὶ βρίσκεται «ἐνσωματωμένος» μέσα του, μιᾶς καὶ ἡ κάθε ἐπὶ μέρους φυσικὴ μορφή ἐκφράζει ἓνα ἀρχέτυπο τοῦ πνευματικοῦ κόσμου⁸².

Κριτικὴ

Ἀρχικά, σκόπιμο κρίνεται νὰ ἀμφισβητήσῃ κανεὶς τοὺς ἱστορικῆς φύσεως ἰσχυρισμοὺς τοῦ Philip Sherrard. Συγκεκριμένα, μία προσεκτικὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῆς νεωτερικῆς ἐπιστήμης δίνει στὴν ἐξιστόρησή του μία ὄψη ὑπεραπλούστευσης. Πιὸ συγκεκριμένα, εἶναι ἐπαρκῶς γνωστὸ καὶ τεκμηριωμένο πὼς ἡ ἱστορικὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀκινάτιο σχολαστικισμό στὴν καρτεσιανὴ μηχανοκρατία καὶ τὴ φυσικὴ τοῦ Γαλιλαίου δὲν ἐπῆλθε ταχύτατα, ἀφοῦ ὁ Ἀκινάτης δέσποζε σὲ γενικὲς γραμμὲς γιὰ περίπου τρεῖς αἰῶνες, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἄμεσα, καθὼς ἡ κριτικὴ ἐναντίον του βιώθηκε ὡς σοβαρὴ ρήξη

80. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὅ.π., σσ. 37-40 καὶ 47.

81. Sherrard, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποὺ ζῆ», ὅ.π., σ. 15.

82. Ὅ.π., σ. 11. Ἡ συγκεκριμένη νοοτροπία διαφυλάχθηκε ἀπὸ τὴν Ὀρθόδοξη παράδοση, πιστεύει ὁ Sherrard, ὅσο καὶ ἂν ἐλάχιστοι ἄνθρωποι ἔφτασαν στὸ πνευματικὸ ἐπίπεδο νὰ τὴ βιώσουν. Sherrard, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως...*, ὅ.π., σσ. 16-27. Σύμφωνα μὲ τὸν π. Κάλλιστο Ware, οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς χωρίζονται γενικὰ στοὺς ὑποτιμῶντες τὸ σῶμα («πλατωνικοί», μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Ὀριγένη) καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ, στηριγμένοι ἀπ' εὐθείας στὴν Ἁγία Γραφή, ἀντιλαμβάνονταν τὸν ἄνθρωπο ὡς ψυχοσωματικὴ ἐνότητα, τιμώντας τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλη («ἀγιογραφικοί», μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Ἅγιο Εἰρηναῖο). Ὁ π. Κάλλιστος καταλήγει ὅτι στὴν ἱστορία τῆς Χριστιανοσύνης ἐπικράτησαν τελικὰ οἱ τελευταῖοι. Ware, *Ἐχθροὶ ἢ φίλοι*, ὅ.π., σσ. 120-132 καὶ 150.

τόσο από τους πρωτεργάτες της, οι οποίοι αναζητούσαν έναγωνίως νέα θεμέλια για την κατανόηση του φυσικού κόσμου, όσο και από τους αντιπάλους τους, οι οποίοι τους έναντιώθηκαν έντονα. Από τον 13ο έως και τον 16ο αι. μαρτυρείται στη Δύση μία στάση που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «ύπαγωγη» των φυσικῶν ἐπιστημῶν στη χριστιανική θεολογία⁸³. Ἐπιστήμη και φιλοσοφία ἦταν ἐνωμένες και ὑπηρετούσαν ἀπὸ κοινῶν τοὺς σκοποὺς τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἐναρμονίζοντας πίστη και λόγο στὸ πλαίσιο τοῦ Σχολαστικισμοῦ. Τὸν 17ο αι. αὐτὸ τὸ σύστημα «ράγιζε» και οἱ ἐπιστήμες διαφοροποιήθηκαν μὲ πρωτοφανῆ και ἐπαναστατικὸ τρόπο. Ἡ διάκριση (ἀπὸ τὸν Γαλιλαῖο) τῆς «Βίβλου» (ὡς βιβλίου) ἀπὸ τὸ «βιβλίο» τῆς φύσης, πὸν στηρίζεται στὸ ὅτι τὸ δεύτερο εἶναι γραμμένο σὲ μαθηματικὴ γλῶσσα, μαρτυρεῖ τὴ διάζευξη ἐπιστήμης και θρησκείας και τὸν κλονισμό τοῦ ἀριστοτελικοῦ και πτολεμαϊκοῦ μοντέλου περὶ σύμπαντος, στὸ ὁποῖο εἶχε θεμελιώσει τὴ διδασκαλία της ἡ μεσαιωνικὴ Καθολικὴ Ἐκκλησία⁸⁴. Ἄν αὐτὴ ἡ περιγραφὴ εἶναι ἱστορικὰ ἀκριβής, τότε ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἐνιαία εἰκόνα περὶ κόσμου στὴν ἐκκοσμίκευση τῆς ἐπιστήμης και τὴν κατάτμηση σὲ χωριστὲς σφαῖρες τῶν ἰδεῶν μας περὶ κόσμου (π.χ. φυσικὴ, θεολογία, φιλοσοφία) δὲν ἦταν ἄμεση και ἀβίαστη, ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Sherrard, ἡ ἀφήγηση τοῦ ὁποῖου ἀμελεῖ νὰ ἐξηγήσει τοὺς λόγους πὸν ὁ σχολαστικισμὸς παρέμεινε ἰσχυρὸς γιὰ περίπου τρεῖς αἰῶνες και ἡ νεωτερικὴ ἐπιστήμη δὲν προέκυψε παρὰ συγκρουόμενη σφοδρὰ μαζί του. Τὸ σημαντικώτερο γεγονός γιὰ τὴν κατάλυση τῆς σχολαστικῆς μεταφυσικῆς ἦταν ἡ ἐδραίωση τῆς μαθηματικοποιημένης φυσικῆς, κυρίως μὲ τὸν Γαλιλαῖο, στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αι. Ἐκεῖ πὸν ἡ ἀριστοτελικὴ ἐπιστήμη προέβαλε «τελικὸς σκοπὸς», ὁ Γαλιλαῖος ἄρχισε νὰ ἀναζητεῖ φυσικοὺς νόμους, ἐνῶ στὸν ὑπερουράνιο χῶρο πὸν ἡ τελευταία ἔβλεπε τὴν τελειότητα, αὐτὸς θὰ ἐντοπίσει τὴν ἴδια νομοτέλεια πὸν χαρακτηρίζει και τὸν δικὸ μας, ὑποσελήνιο χῶρο. Αὐτὴ ἡ διαφοροποίησις εἶχε τὰ χαρακτηριστικὰ ρήξης και δὲν μπορεῖ νὰ ἰδωθεῖ ἀπλῶς ἡ συνέχεια ἢ ἡ συνέπεια τῆς σχολαστικῆς θεολογίας. Ἀντίθετα μὲ τὴν ἔως τότε κυρίαρχη ἀριστοτελικὴ ἐπιστήμη, πὸν ἐντόπιζε στὴ φύση

83. J. H. Brooke, *Ἐπιστήμη και θρησκεία: μιὰ ἱστορικὴ προσέγγιση*, μετάφρ. Βασιλικὴ Βασιλική, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2008, σσ. 73 και 79.

84. *Ὁ.π.*, σσ. 101-103.

«τελικότητες» (σκοπούς), ή νέα επιστήμη (πού ονομαζόταν «φυσική φιλοσοφία») ἦταν «μηχανιστική»: Ἔβλεπε τὸ σύμπαν ὡς ἓνα ρολοί, ὡς ἓναν μηχανισμό πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ μία θεϊκῆς συλλήψεως ἁρμονία καὶ πού εἶναι δυνατό νὰ περιγραφεῖ μὲ μαθηματικούς ὄρους⁸⁵. Ἐπιπλέον, ἱστορικά, ἀνάμεσα στὸν μεσαιωνικὸ σχολαστικισμό τοῦ Ἀκινάτη καὶ στὴ μηχανοκρατικὴ ἐπιστήμη τῶν Νεωτέρων Χρόνων, παρεμβλήθηκαν τοῦλάχιστον δύο καίριας σημασίας ἱστορικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὁ Sherrard παραβλέπει ὀλότελα προκειμένου νὰ στηρίξει στὸν συσχετισμὸ πού ἔχει κατὰ νοῦ (θεολογικὴ πρωτοτυπία Ἀκινάτη-μηχανοκρατία-νεωτερικὴ ἐπιστήμη): τὴν Ἀναγέννηση καὶ τὴν προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πρώτη, γνωρίζουμε πὼς χαρακτηρίζοταν ἀπὸ μία «φυσιοκρατία», πού προέβαλε οὐσιαστικὰ τὸν ἀνθρώπινο ψυχισμό πάνω στὴ φύση, ἀπεικονίζοντας τὴν τελευταία ὡς μία τεράστια φαντασμαγορία ψυχικῶν δυνάμεων, μία στάση πού θὰ μπορούσε πιθανῶς νὰ χαρακτηρισθεῖ «ἀνιμιστικὴ» καὶ κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα δὲν εἶχε ἀκόμη ἐξαλειφθεῖ καὶ διατηρεῖτο, κυρίως στὴ «σχολή» τῶν χημικῶν πού ἦταν ὀπαδοὶ τοῦ Παρακέλσου. Τὰ πάντα, διατεινόταν ὁ ἐπιφανὴς μαθητὴς τῆς συγκεκριμένης σχολῆς van Helmont, εἶναι ἐφοδιασμένα μὲ κάτι σάν «ἀντίληψη», χάρη στὴν ὁποία ἀντιλαμβάνονται ποιά σώματα εἶναι ὅμοια μὲ ποιά καὶ ποιά τοὺς εἶναι ξένα, ὅπως καὶ τίς «συμπάθειες» καὶ τίς «ἀντιπάθειες»⁸⁶. Ἡ ἀναγεννησιακὴ κοσμοθεωρία, στενὰ συνδεδεμένη μὲ τὴ μαγεία, θεωροῦσε δεδομένο πὼς ἡ φύση ἀποτελεῖ ἓνα γνήσιο μυστήριο πού ὁ ἀνθρώπινος νοῦς πιθανῶς δὲν θὰ εἶναι ποτὲ ἱκανὸς νὰ τὸ ἐξιχνιάσει ἀπόλυτα. Τὸ ἰδεῶδες τῆς ἦταν ὁ Faust, ὁ ἐπιστήμονας-μάγος πού ὀφείλει τίς γνώσεις του στὶς ἄρρητες δυνάμεις τοῦ φυσικοῦ κόσμου⁸⁷. Μὲ αὐτὰ κλήθηκε νὰ παλέψει ἡ νεωτερικὴ κοσμοθεωρία προτοῦ ἐδραιωθεῖ. Ὁ Sherrard παραβλέπει ἐπίσης τὸν προτεσταντισμὸ καὶ τὴν

85. Ὁ.π., σ. 77.

86. R. Westfall, *Ἡ συγκρότηση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης*, ὁ.π., σσ. 41-44. Χαρακτηριστικώτερο παράδειγμα «ἀρρητων» δυνάμεων τῆς φύσης ἐθεωρεῖτο ὁ μαγνητισμός.

87. Ὁ.π., σ. 42. βλ. καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ J. Milbank, «Ἐπιστήμη, θρησκεία καὶ μαγεία: ξαναγράφοντας τὴν ἀτζέντα», στό Σ. Μητραλέξης καὶ P. Tyson καὶ P. Harrison (ἐπιμ.), *Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ θρησκεία: νέες φιλοσοφικὲς καὶ ἱστορικὲς προσεγγίσεις*, μετὰφρ. συλλογικό, ἐκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2020.

έπιρροή του στην ανάπτυξη της νεωτερικής φυσικής και τη συνακόλουθη «έκμηχάνιση» του φυσικού κόσμου, μιὰ έπιρροή που θεωρείται ως πιθανώς σημαντικότερη από εκείνη του καθολικισμού⁸⁸.

Έπιπρόσθετα, ή έρμηνεία του Sherrard δείχνει να θεωρεί δεδομένο ότι ή έπιστημονική ανάπτυξη είναι ο κύριος υπαίτιος για την έκκοσμίκευση στη Δύση, αυτό όμως είναι τουλάχιστον άμφισβητούμενο από τους σύγχρονους ιστορικούς⁸⁹. Πρέπει επίσης να έπισημανθεί πως οί προτάσεις του Sherrard για αντιμετώπιση της καταστροφής της φύσεως είναι άσαφείς και άοριστες. Ό Sherrard έχει έπιμείνει τόσο πολύ στο άπαραγνώριστο των συνεπειών από την «κακοποίηση» της φύσεως, με άποτέλεσμα να βλέπει πως αυτή παρεμποδίζει τον άνθρωπο να είναι Χριστιανός – ώστόσο άκριβώς αυτός είναι ο λόγος που αδυνατεί να προτείνει κάποια όριστική διαφυγή από αυτή, για τη μεγάλη μάζα των

88. Σχετικά με αυτό το θέμα, εκτός από τις γνωστές μονογραφίες των Merton και Weber, μπορεί να δει κανείς την πιο πρόσφατη ανάλυση στο άρθρο του P. Harrison, «Ό προτεσταντισμός και ή γένεση της έπιστήμης», στο *ό.π.* Πρβλ. και J. H. Brooke, *Έπιστήμη και θρησκεία: μιὰ ιστορική προσέγγιση, ό.π.*, ιδιαίτερα σσ. 128-129 και 147-149. Στο κεφάλαιο που άφιερώνει στο θέμα, ο Brooke άναγνωρίζει ότι, στον 17ο αιώνα, ο προτεσταντισμός, έμμεσα, συνεισέφερε περισσότερο στην έπιστήμη, έπιμένει όμως πως δέν θα πρέπει να βιαστεί κανείς και να υπερβάλλει ως προς την προσφορά του.

89. Κόντρα στην προκατάληψη περι άναπότρεπτης πορείας των έπιστημών στον άθεισμό, ο ιστορικός της έπιστήμης John Hedley Brooke έχει δείξει επανειλημμένα ότι οί έπιστημονικές ανακαλύψεις στη φύση είναι τουλάχιστον έπιρρεπείς σε διαφορετικά φιλοσοφικά συμπεράσματα: ένα τέτοιο παράδειγμα, το όποιο παραθέτει ο Brooke σε όμιλία του σχετικά με τους μύθους περι έπιστήμης και έκκοσμίκευσης, είναι ή άτομική θεωρία. Πράγματι, όταν αυτή ή άποψη κάποιων άρχαίων προσωκρατικών επανήλθε στο προσκήνιο και έδραίωσε τη θέση της στην έπιστήμη, δέν έλειψαν κάποιοι που είπαν ότι πλέον έξηγούνται όλα στον φυσικό κόσμο βάσει της κίνησης των σωματιδίων και του κενού, όποτε ο Θεός καθίσταται περιττός (ως έξηγητική άρχή). Από την άλλη μεριά, ο θρησκευόμενος Francis Bacon (παρ' ότι άπέρριπτε την άτομική θεωρία) συνήγαγε το άκριβώς αντίθετο συμπέρασμα, λέγοντας ότι είναι τόσο άπίθανο να προκύψει ο κόσμος μας από την τυχαία κατανομή των άτόμων μέσα στον χώρο, όποτε ή έπίκληση του Θεού θα ήταν άκόμη πιο άναγκαία, με τον άτομισμό. Έχουμε έτσι δύο έντελως αντίθετα συμπεράσματα που προκύπτουν από την ίδια έπιστημονική αλήθεια. Άντι λοιπόν να βλέπουμε την έπιστήμη ως έγγενώς συνδεδεμένη με την έκκοσμίκευση, καλύτερα να τη θεωρήσουμε ως ουδέτερη άπέναντι στο πρόβλημα της ύπαρξης του Θεού, καθώς οί θεωρίες της έπιδέχονταν τόσο θεϊστικές όσο και φυσιοκρατικές-άθειστικές φιλοσοφικές έρμηνείες. John Hedley Brooke, «Μύθος 25: ότι ή νεωτερική έπιστήμη έχει έκκοσμιεύσει τον δυτικό πολιτισμό», στο Ronald Numbers (έπιμ.), *Ό Γαλιλαίος στη φυλακή: μύθοι για την έπιστήμη και τη θρησκεία*, μετάφρ. Ίωάννης Πλεξίδης, έκδ. Λογείον, Τρίκαλα 2011, σ. 244.

άνθρώπων, πιθανώτατα γνωρίζοντας ότι τὸ τίμημα μιᾶς ἐνδεχόμενης «ἐξόδου» ἀπὸ τὸ βιομηχανικὸ σύστημα καὶ ἀπόρριψης τῆς ἐπιστήμης, θὰ ἦταν ἀπαγορευτικὰ μεγάλο. Τέλος, ἀπὸ τὸν Sherrard παραβλέπεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τεχνολογία ἔχουν συνεισφέρει ἀρκετὰ στὴ μείωση τῶν συνεπειῶν ἀπὸ τὶς ἴδιες τοὺς τὶς ἐφαρμογές.

SUMMARY

The ecotheology of Philip Sherrard

By Myron Zacharakis, *PhD Cand.*
National and Kapodistrian University of Athens

The goal of this article is to introduce and discuss Philip Sherrard's views on nature and the relationship between nature and God. According to Philip Sherrard, nature is the place where God is present and every part of the nature is a sign of the God's Kingdom. Because of this theological understanding of the physical reality, Sherrard is highly critical on modern science and technology, believing that they tend to act on nature as if it was just an "instrument" that we can just use and take advantage of in order to satisfy our human needs and desires. Sherrard expresses the need for human beings to find in our souls the part that is it called "νοῦς" and which offers us the opportunity to become vessels of God's grace.

Βιβλιογραφία

- Ἀλφέγιεφ, Ἰλαρίωνος, *Τὸ μυστήριον τῆς πίστεως: εἰσαγωγή στὴν ὀρθόδοξη θεολογία*, μετάφρ. Ἀγγελικὴ Πελωριάδου, ἐκδ. Ἐν Πλῶ, Ἀθήνα 2014.
 Βέρνον, Μάρκ, *Θεός: ὅλα ὅσα ἔχουν σημασία*, μετάφρ. Γ. Μπαρουξῆς, ἐκδ. Μίνωας, Ἀθήνα 2013.
 Brooke John Hedley, *Ἐπιστήμη καὶ θρησκεία: μιὰ ἱστορικὴ προσέγγιση*, μετάφρ. Βασιλικὴ Βακάκη, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2008.

- Γιανναρά, Χρήστου, *Για τό «νόημα» τής πολιτικής*, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2019.
- Γιανναρά, Χρήστου, *Η Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπὸ τό «Σχίσμα»*, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2015.
- Γουέαρ, Καλλίστου, *Ὁ Ὀρθόδοξος δρόμος*, μετάφρ. Μαρία Πάσχου, έκδ. Ἐπτάλοφος, Αθήνα 1984.
- Diels, H. καὶ W. Kranz, *Οἱ Προσωκρατικοί: οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα*, τόμος Α', έκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2011.
- Ἐλλύλ, Ζάκ, *Τὸ τεχνικὸ σύστημα*, μετάφρ. Γ. Δ. Ἰωαννίδης, έκδ. Ἀλήστου μνήμης, Αθήνα 2012.
- Fanning, Steven, *Οἱ μυστικοὶ τής χριστιανικῆς παράδοσης*, μετάφρ. Θεοδώρα Δαρβίρη, έκδ. Ἐνάλιος, Αθήνα 2005.
- Figueres, Christiana καὶ Tom Carnac-Rivett, *Τὸ μέλλον ποὺ ἐπιλέγουμε*, μετάφρ. Ν. Ροῦσσο, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 2021.
- Φράγιερ, Χάνς, *Τεχνοκρατία καὶ οὐτοπία: θεωρία τής σύγχρονης ἐποχῆς στὴ Δύση*, μετάφρ. Κ. Κουτσουρέλης, έκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
- Heimsoeth, Heinz, *Τὰ ἔξι μεγάλα ἐρωτήματα τής δυτικῆς μεταφυσικῆς καὶ οἱ ρίζες τής νεότερης φιλοσοφίας*, μετάφρ. Μιχ. Παπανικολάου, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2012.
- Heywood Andrew, *Πολιτικὲς ιδεολογίες*, μετάφρ. Χαρίδ. Κουτρῆς, έκδ. Ἐπίκεντρο, Αθήνα 2007.
- Κλάγκες, Λούντβιχ, *Ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ γῆ*, μετάφρ. Γ. Στεφανίδης, έκδ. Μάγμα, Αθήνα 2020.
- Κύριλλος (Πατριάρχης Μόσχας καὶ πάσης Ρωσίας), *Ἐλευθερία καὶ εὐθύνη: τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἀξία τοῦ προσώπου*, μετάφρ. Ἀγγελικὴ Πελωριάδου, έκδ. Ἐν Πλῶ, Αθήνα 2011.
- Μητραλέξης, Σωτήρης καὶ Tyson, Paul καὶ Harrison, Peter (ἐπιμ.), *Πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ θρησκεία: νέες φιλοσοφικὲς καὶ ἱστορικὲς προσεγγίσεις*, έκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2020.
- Μπερντιάεφ, Νικολάι, *Τὸ νόημα τής Ἱστορίας*, μετάφρ. Σωτ. Δημόπουλος, Ἐναλλακτικὲς έκδ., Αθήνα 2021.
- Μπούκτσιν, Μάρεϊ, *Τί εἶναι ἡ κοινωνικὴ οἰκολογία*, μετάφρ. Μάκης Κορακιανίτης, έκδ. Βιβλιόπολις, Αθήνα 2000.
- Numbers, Ronald (ἐπιμ.), *Ὁ Γαλιλαῖος στὴ φυλακὴ: μῦθοι γιὰ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ θρησκεία*, μετάφρ. Ἰω. Πλεξίδης, έκδ. Λογεῖον, Τρίκαλα 2011.
- Scott, Eugenie C., *Ἐξέλιξη VS Δημιουργία: ἡ διαμάχη τής ἐξελικτικῆς θεωρίας καὶ τοῦ δημιουργισμοῦ*, μετάφρ. Λαοκρατία Λακκά, έκδ. Κέδρος, Αθήνα 2009.
- Sherrard, Philip, «Διότι εἶναι ἱερὸ κάθε τι ποὺ ζῆ», μετάφρ. Κατερίνα Πολυδάκη, *Παλίμψηστον* 16 (1996).
- Sherrard, Philip, «Ἐπιστολὴ στὸν Γιώργο Σεφέρη» (2.11.1966), στό: Sherrard, Denise, Harvey (ἐπιμ.), *This dialectic of blood and light/George Seferis – Philip Sherrard/an exchange: 1947-1971*, μετάφρ. Ἄν. Θεοφιλογιαννάκου, έκδ. Denise Harvey, Λίμνη Εὐβοίας 2015, διαθέσιμο στό: <https://antifono.gr/%C>

- E%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AE-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%86%CE%AF%CE%BB%CE%B9%CF%80%CF%80%CE%BF%CF%85-%CF%83%CE%AD%CF%81%CF%81%-CE%B1%CF%81%CE%BD%CF%84-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%B3/?fbclid=IwAR3P1amiptxsNnNwqWyXaK9ROicpqjGcNgVvscCjUmnQEmKk4W1izFkcxBU [5.7.2022].
- Sherrard, Philip, *Ὁ βιασμός τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσεως: διερεύνηση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν συνεπειῶν τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης*, μετάφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. Δόμος, 1995, Ἀθήνα.
- Sherrard, Philip, *Οἱ πατέρες τῆς ἐρήμου κι ἐμεῖς*, μετάφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, (ἀνέκδοτο κείμενο).
- Sherrard, Philip, *Συνέντευξη σὲ μαθητές* (25.3.1993), [https://antifono.gr/serrarnt/\[5.7.2022\]](https://antifono.gr/serrarnt/[5.7.2022]).
- Simmel, Georg, *Μητροπολιτικὴ αἴσθηση*, μετάφρ. Ἰωάννα Μεϊτάνη, ἐκδ. Ἴαγρα, Ἀθήνα 2017.
- Sombart, Werner, *Ὁ Ἀστός: πνευματικὲς προϋποθέσεις καὶ ἱστορικὴ πορεία τοῦ δυτικοῦ καπιταλισμοῦ*, μετάφρ. Κ. Κουτσορέλλης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1998.
- Σχοινᾶς, Φώτης, «Οἱ γνωστικὲς δυνάμεις τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν πατερικὴ διανόηση», *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση* 38, ἀρ. 114 (2021).
- Tambiah, Stanley-Jeyaraja, *Μαγεία, ἐπιστήμη, θρησκεία καὶ τὸ φάσμα τῆς ὀρθολογικότητας*, μετάφρ. Φώτ. Τερζάκης, ἐκδ. Ἡριδανός, Ἀθήνα 2014.
- Weber, Max, *Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἐπάγγελμα*, μετάφρ. Ἰω. Συκουτρῆς, ἐκδ. Κουλτούρα, Ἀθήνα 1933.
- Weinberg, Steven, *Πῶς νὰ ἐξηγήσουμε τὸν κόσμο: τὸ ταξίδι γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης*, μετάφρ. Αἰμιλία-Ἀλεξάνδρα Κρητικοῦ, ἐκδ. Ροπή, Θεσσαλονίκη 2016.
- Westfall, Richard, S., *Ἡ συγκρότηση τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης: μηχανισμοὶ καὶ μηχανικὴ*, μετάφρ. Κρινιώ Ζήση, Π.Ε.Κ., Ἡράκλειο 2008.